

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการเผยแผ่ธรรมเชิงรุก

การเผยแผ่เชิงรุก หมายถึงการใช้การสงเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เป็นตัวนำคนเข้าหาธรรม^๑ ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาจนถึงบัดนี้ นับได้เป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปีเศษแล้ว พระพุทธศาสนาย่อมมีส่วนสำคัญที่สุดในการสร้างรากฐานทางวัฒนธรรมในด้านจิตใจและเป็นแนววิถีชีวิตที่ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของพุทธศาสนิกชนมาในครั้งโบราณกาล โดยมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ เป็นรากฐานสำคัญของศิลปวัฒนธรรม และมีพระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนเผยแผ่หลักธรรมให้แก่ประชาชนเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติตามและอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ดังจะเห็นได้ว่าการดำรงชีวิตนั้นมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาทั้งสิ้น เช่น การตักบาตรประจำวัน การทำบุญ และฟังธรรมในวันธรรมสวนะ การไหว้พระสวดมนต์ พิธีกรรมต่างๆ จะมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น นับแต่เกิดจนตาย ซึ่งได้แก่งานทำบุญครบรอบวันเกิด งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน และงานศพ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จึงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทอยู่เหนือวัฒนธรรมในด้านจิตใจของพุทธศาสนิกชนอยู่ค่อนข้างมาก^๒

ปัจจุบันสังคมไทยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมโลกตะวันตก ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัด พระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนเปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะปัจจุบันเป็นยุคของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารไร้พรมแดน ที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป เพราะชาวโลกสามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย ประกอบกับการเปิดเสรีทางด้านเศรษฐกิจและการค้า ทำให้ต้องตกอยู่ภายใต้สภาวะการแข่งขันที่รุนแรงในทุกด้าน เพื่อความอยู่รอดของสังคมและคนในสังคมนั้น ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงสาระสำคัญของชีวิต ละเลยการพัฒนาจิตใจมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาทางกายและอารมณ์ เพื่อสนองความต้องการเสพในลักษณะวัตถุนิยมและบริโภคนิยม จึงไม่สามารถพัฒนาคนให้มีจิตซาบซึ้ง เข้าใจและเห็นคุณค่าของธรรมได้อย่างแจ่มแจ้ง จึงก่อให้เกิดผลร้ายขึ้นใน

^๑ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การเผยแผ่เชิงรุก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๒ ดูรายละเอียดใน ทินพันธุ์ นาคะตะ, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สหยาบสื่อและการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑ - ๓.

สังคมไทยมากมายเช่น ผู้คนละทิ้งศีลธรรมลุ่มหลงในอบายมุข เห็นแก่ตัว เอาวัดเอาเปรียบกัน เกิดการทุจริตคอร์รัปชันในทุกวงการทุกระดับ หลงติดอยู่กับการดิ้นรนแสวงหาทรัพย์สินเงินทอง เพื่อนำมาเสพสุขทางวัตถุนเกิดภาระหนี้สินของครัวเรือนสูง ก่อให้เกิดมีปัญหาสังคมมากมายตามมา เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ครอบครัวล่มสลาย เป็นต้น

เมื่อวัฒนธรรมทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป การเผยแผ่ธรรมภายในวัดของพระสงฆ์ เหมือนเช่นแต่ก่อนย่อมเกิดปัญหากระทบ อันเนื่องมาจากมีลักษณะเป็นการเผยแผ่ในเชิงรับ ไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่เน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยม มีเวลาน้อยลง ทำให้ขาดการสนใจต่อพระสงฆ์ และเข้าวัดน้อยลง ในเรื่องนี้พระธรรมโกศาจารย์ได้กล่าวให้แง่คิดว่า “การเผยแผ่เชิงรับทำให้เราตามไม่ทันศาสนาอื่น ถ้าขึ้นเราใช้วิธีตั้งรับต่อไป เราจะสูญเสียพุทธศาสนาให้ศาสนาอื่นๆ ไปทุกๆวัน ในสมัยพระพุทธเจ้า ศาสนาพราหมณ์เผยแผ่แบบเชิงรับ เราจึงพอแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์ในอินเดียได้ ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์ใช้วิธีการเผยแผ่เชิงรุก พระพุทธศาสนาก็ต้องเสียพื้นที่ในอินเดียให้ศาสนาพราหมณ์ เมื่อพระพุทธศาสนาย้ายมาลงหลักปักฐานในเมืองไทย แต่ก็พบคู่แข่งใหม่ คือศาสนาคริสต์ และอิสลาม ศาสนาทั้งสองใช้วิธีการเผยแผ่เชิงรุก”^{๑๐} ดังนั้นการเผยแผ่ธรรมในยุคปัจจุบันจึงไม่สามารถจำกัดอยู่แต่เพียงภายในวัดโดยพระสงฆ์เท่านั้น หากแต่พุทธบริษัท อันได้แก่ อุบาสก อุบาสิกา ก็มีส่วนสำคัญในการเผยแผ่ธรรม ท่ามกลางสังคมที่มีการแข่งขันสูงต้องการความรวดเร็วฉับไว การที่จะให้ธรรมเข้าไปถึงจิตใจได้ ต้องทำงานในลักษณะเชิงรุก จึงมีการเผยแผ่ในรูปแบบอื่นที่หลากหลายพร้อมที่จะนำเสนอถึงที่บ้าน ที่ทำงาน หรือที่สาธารณะต่างๆเช่น ห้างสรรพสินค้า สวนสาธารณะ เป็นต้น การใช้สื่อก็เป็นสื่อธรรมยุคใหม่ ในรูปแบบการ์ตูนแอนิเมชั่น บทเพลงธรรม มิวสิควิดีโอธรรม สื่อธรรมทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ทำให้สะดวกสบายในการรับสื่อ โดยไม่ต้องเสียเวลารอให้ถึงวันพระ หรือวันหยุดทางพระพุทธศาสนาแล้วจึงเข้าวัด

สรุปความว่า การจัดกิจกรรมธรรมในโรงแรมวันธรรม จึงเป็นการเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในอีกรูปแบบหนึ่ง โดยมีแนวคิดที่จะนำธรรมเข้าสู่จิตใจของประชาชนผู้ที่มีภาระหน้าที่การงานเกือบทั้งวันและไม่สะดวกเดินทางไปฟังธรรมจากวัด โดยใช้เวลาในช่วงเลิกงานในตอนเย็น ซึ่งได้เปิดโอกาสให้ได้มีโอกาสทำบุญคือ การปฏิบัติธรรม รักษาศีล ฟังธรรมได้ทำความดี มีความสุขกายสบายใจ และชำระล้างจิตใจให้ผ่องใส โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาย่อมจะได้รับการถ่ายทอดและซึมซับเข้าสู่จิตใจ ตลอดจนการที่ได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม ทางพระพุทธศาสนาย่อมจะก่อให้เกิดความประทับใจ และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตต่อไป

^{๑๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การเผยแผ่เชิงรุก, หน้า ๙.

๒.๒ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพุทธกาล

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพุทธกาล จากการศึกษาพบว่าพระพุทธเจ้าทรงมีทั้งหลักการ และหลักปฏิบัติแตกต่างกันไปตามกาลเทศะและบุคคลที่จะทรงสั่งสอน ดังนั้นการพิจารณาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์จึงเริ่มตั้งแต่ คุณสมบัติของผู้สอน ลีลาการสอน และหลักการสอน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๑ คุณสมบัติของผู้สอนหรือนักเผยแผ่

พุทธวิธีในการสอนนั้นต้องเริ่มต้นจากปรัชญาขั้นพื้นฐานอันได้แก่ กัลยาณมิตรและมีสติปัญญาไหวพริบที่ชาญฉลาดเป็นเบื้องต้น จากนั้นต้องประกอบด้วยหลักของนักเผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนที่มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นกัลยาณมิตรเป็นอันดับต่อไป เพราะในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้เผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นต้องประสานสัมพันธ์กัน มีความกรุณาต่อกันโดยเฉพาะในด้านการอบรมสั่งสอนนั้น ย่อมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนซึ่งเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ดังนั้น พระธรรมกถึกหรือนักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ดังนี้

(๑) ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ในฐานะเป็นที่สบายและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

(๒) ครุ เป็นที่เคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้ความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

(๓) ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ๋ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ

(๔) วตฺตา จ เป็นนักพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

(๕) วจนฺทโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์ อดทน ฟังได้ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว

(๖) คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา เป็นผู้พูดด้วยถ้อยคำลึกซึ้งได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

(๓) โน จมฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐานะ คือไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๑๑}

สรุปความว่า การจะเป็นนักเผยแผ่ธรรมที่มีคุณภาพตามหลักพระพุทธศาสนาได้นั้น จำเป็นต้องมีลักษณะคุณสมบัติที่เป็นองค์กัลยาณมิตร ๗ ประการ จึงจะถือว่าเป็นนักเผยแผ่ที่สมบูรณ์แบบในทางพระพุทธศาสนา นักเผยแผ่พระพุทธศาสนาหากมีองค์ประกอบเพียงพร้อมก็จะทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาดำเนินไปได้ดี และจะสามารถทำให้คนสนใจมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยิ่งๆ ขึ้นไป

๒.๒.๒ ลีลาการสอน

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมกถา หรือการสนทนาทั่วไปซึ่งมิใช่คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะทำเนนไปอย่างผลสำเร็จผลดี โดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะที่เรียกได้ว่า เป็นลีลาในการสอน มี ๔ ประการ คือ

(๑) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือจะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูมมือไปดูเห็นกับตา

(๒) สมาทปนา ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือสิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

(๓) สมุตเตชนา ระวังให้อาหาญแก่ล้าวกล้า คือปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้ผลสำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก

(๔) สัมปหังสนา ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง คือบำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดี หรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^{๑๒}

สรุปความว่า การสอนของพระพุทธเจ้า มีพุทธลีลาการสอนทั้งหมด ๔ ประการ คือ ชี้แจงให้เห็นชัด ขวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ ระวังให้อาหาญแก่ล้าวกล้า และปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง การมีพุทธลีลาการสอนนี้เพื่อจะทำผู้รับฟังธรรมเข้าใจในธรรมได้อย่างเข้าใจชัดเจนขึ้น

^{๑๑} ม.ม. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙, ม.ม. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๔.

^{๑๒} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๒/๑๒๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) , **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

๒.๒.๓ หลักการสอน

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึก ๕ ประการ คือ

(๑) อนุพุทฺธิกถา กล่าวความไปตามลำดับ คือแสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความง่ายยากกลุ่มเล็ก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

(๒) ปริยายทสสวี่ ซึ่งแจกเหตุผลมาแสดงให้เห็นเข้าใจ คือชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยักเยื้องไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผล

(๓) อนุทยตฺ ปฏิจฺจ แสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือสอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่เขา

(๔) อามิสฺนตโร ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือสอนเขามีใจเพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

(๕) อุตฺตานญจฺ ปฺรณฺจ อนุปหฺจฺ แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือสอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีชมชื่นผู้อื่น หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เมื่อทรงพระดำริที่จะประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระองค์จึงทรงระลึกถึงพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ จึงเสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระองค์ได้แสดงปฐมเทศนาเป็นครั้งแรกในโลกคือพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร จนท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นคนแรก และได้ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุพระองค์ทรงประทานอนุญาตให้การอุปสมบท ถือว่าท่านเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาต่อมาพระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์ที่เหลือ จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์หมดทุกรูป และได้ทรงแสดงธรรมแก่สกุลบุตรพร้อมเพื่อนอีก ๕๔ คน จนบรรลอรหัตผลในกาลต่อมา จึงมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในขณะนั้น^{๑๓} ครอบคลุมทั้งพระพุทธองค์ด้วย ดังนั้นพระองค์ทรงส่งพระภิกษุสงฆ์ทั้ง ๖๐ รูปออกไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยให้แยกกันไปในทิศทางต่างๆ ให้ไปรูปเดียว ส่วนพระองค์เองเลือกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม^{๑๔}

สรุปความว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องพิจารณาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเริ่มจาก คุณสมบัติของผู้สอนหรือนักเผยแผ่ มีลีลาการสอนธรรม และมีหลักการสอนธรรมที่ถูกหลักตามพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ผู้เผยแผ่ธรรมที่มีความเหมาะสมตามลักษณะในทางพระพุทธศาสนาก็จะทำให้การเผยแผ่ประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้น หลักการสอนของพระพุทธเจ้ามี ๕ ประการ คือ การกล่าวความไปตามลำดับ ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นเข้าใจ แสดงธรรมด้วยอาศัย

^{๑๓} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔-๑๗๕, อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๔.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒ - ๔๗/๑๒ - ๔๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ - ๔๗/๑๘ - ๔๘.

เมตตา ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อาภิส และแสดงธรรมโดยไม่กระทบตนเองและผู้อื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักการเผยแผ่ธรรมที่ช่วยให้ผู้ที่ได้รับฟังธรรม เมื่อได้ยินได้ฟังธรรมแล้วเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น

๒.๓ การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในสมัยพุทธกาล

ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงรูปแบบวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล โดยสรุปเป็นภาพรวมได้ ๑๐ วิธีคือ

๒.๓.๑ วิธีการเข้าหาผู้นำทางศาสนา การเมืองและทางเศรษฐกิจ

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ออกประกาศพระพุทธศาสนาโดยเริ่มต้นที่ผู้นำศาสนา ด้วยการเสด็จไปโปรดพราหมณ์ปัญจวัคคีย์ผู้คงแก่เรียนมีจิตใจที่มุ่งมั่นเต็มเปี่ยมด้วยความปรารถนาว่าจักได้บรรลุธรรมตามพระพุทธองค์จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ หลังจากนั้นเสด็จไปโปรดชนกลุ่ม ๓ พี่น้องซึ่งมีบริวาร ๑,๐๐๐ คน โดยชนกลุ่ม ๓ พี่น้องนี้เป็นเจ้าลัทธิใหญ่ที่นิยมการบูชาไฟและเป็นที่เคารพนับถือของพระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวแคว้นมคธเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรและแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้ชนกลุ่มนี้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนาจนประสบความสำเร็จได้บรรลุธรรมและอุปสมบทเป็นภิกษุทั้งหมด^{๑๕} ต่อจากนั้นพระองค์เสด็จไปหาผู้นำทางการเมือง คือพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชาแห่งแคว้นมคธและข้าทาสบริวารพระเจ้าพิมพิสารและข้าราชบริพารพอเห็นว่าชนกลุ่มสามพี่น้องที่ตนนับถือได้ประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธองค์แล้วก็คลายทิฐิมานะและน้อมใจฟังพระธรรมเทศนาด้วยความเคารพ ในที่สุดก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและหันมานับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายวัดเวฬุวันแด่พระสงฆ์โดยมีพระพุทธองค์ทรงเป็นประมุข^{๑๖}

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนเหล่าผู้นำทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อสังคมและประเทศชาติด้วยพระองค์เอง ผู้นำทางเศรษฐกิจที่พระองค์เสด็จไปโปรดคือ ยสกุลบุตรพร้อมบิดามารดา ภรรยาและมิตรสหายรวม ๕๔ คน^{๑๗} วิธีการเผยแผ่ธรรมโดยการเข้าหาหัวหน้าผู้เป็นผู้นำทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจเช่นนี้นับเป็นวิธีการที่มีความชาญฉลาดและแยบยลในตัวอย่างมาก เหมือนกับยิงปืนนัดเดียวได้นกทั้งฝูง เพราะคนเหล่านี้นับถือศาสนาใด ผู้คนในสังคมนั้นก็มักจะหันมานับถือตามไปด้วย จะเห็นได้ว่าในช่วงแรกของการเผยแผ่ธรรมนั้นพระองค์ทรง

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒ - ๕๔/๑๒ - ๔๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๕๔/๑๘-๖๕.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒ /๔๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ /๑๘

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๕ - ๓๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๑/๓๑ - ๔๐.

ใช้วิธีการนี้มาโดยตลอด ทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักมีประชาชนให้ความเลื่อมใสศรัทธาเข้ามานับถืออย่างมากมายนับได้ว่าเป็นพระปรีชาสามารถของพระพุทธองค์และพระสาวกทั้งหลายด้วย ผู้นำศาสนานั้นบางที่อาจจะมีผลหรือทรงอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชนมากกว่านักปกครอง เพราะนักปกครองมักควบคุมประชาชนด้วยอาวุธหรือด้วยอำนาจ ส่วนผู้นำทางศาสนานั้นควบคุมประชาชนด้วยธรรม ฉะนั้นประชาชนจึงมีความมั่นคงเลื่อมใสต่อพระและนักบวช นอกจากความเลื่อมใสศรัทธาแล้วยังช่วยอำนวยความสะดวกในด้านการทำงานบำรุงพระสงฆ์และพระพุทธศาสนาอย่างดี ด้วยการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ และสร้างวัดวาอารามต่างๆ

๒.๓.๒ วิธีการปฏิบัติหลักคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของลัทธิศาสนาตั้งเดิม

พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติทางสังคมชนชั้นที่ชาวชมพูทวีปยึดถือมานาน เช่น ศาสนาพราหมณ์ มีข้อบัญญัติทางสังคมหลายด้าน เช่น เรื่องวรรณะ ที่กำหนดให้แต่ละวรรณะมีความแตกต่างกันอย่างเด่นชัด มีการกำหนดให้แต่ละวรรณะยึดถือและปฏิบัติอยู่ในวรรณะของตนเองมิให้สมาคมกับวรรณะอื่นๆ โดยเฉพาะวรรณะศูทรที่ไม่สามารถมีสิทธิ์ในสังคม กำหนดให้วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐสูงสุด อันถือได้ว่าเป็นการลิดรอนสิทธิ์ของวรรณะอื่นๆ พระองค์ตรัสปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวอย่างสิ้นเชิง และทรงสอนว่า

“บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่
หรือไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่
บุคคลเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม
หรือไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม”^{๑๘}

หมายความว่า คนดี หรือชั่วมิใช่ชาติตระกูล แต่ขึ้นอยู่กับการกระทำของผู้นั้น หากทำดีก็เป็น คนดี และหากทำชั่วก็เป็นคนชั่ว

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงปฏิเสธทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นในกามสุข กับอัตตakilมณานุโยค คือการทรมานตนเอง พระองค์ทรงเคยปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อนแล้วทรงยืนยันว่าเป็นหนทางที่ผิดไม่ใช่หนทางที่จะนำสัตว์โลกไปสู่ทางบรรลุมรรคได้ ทรงแนะนำให้ดำเนินในทางสายกลางอันได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางปฏิบัติที่ไม่เข้มงวดและไม่หละหลวมเกินไปทรงถือว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุด^{๑๙}

๒.๓.๓ วิธีการปฏิรูป

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมและลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์จึงทำให้พระพุทธเจ้าต้องมีความเกี่ยวข้องกับถ้อยคำทางศาสนา ด้วยมีความมุ่งมั่นที่จะ

^{๑๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๑.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓-๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐ - ๒๕.

ประกาศพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงอย่างรวดเร็ว จึงไม่ทรงหักล้างคำสอนหรือถ้อยคำของศาสนาอื่นอย่างทันที แต่พยายามให้กลมกลืนกันไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่รู้ตัวหรือบางทีก็ใช้วิธีการโอนอ่อนผ่อนตาม คำสอนใดถูกต้องดีงามพระองค์ก็ทรงรับรองว่าถูกต้องดีงามเป็นของสากลโดยธรรมชาติ คำสอนของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างไร พระองค์ไม่ทรงหักล้าง แต่จะทรงปฏิรูปใหม่นำมาใช้ในทางพระพุทธศาสนาเช่น คำว่า พรหม ทางศาสนาพราหมณ์หมายถึง ผู้สร้างโลก แต่พระองค์ทรงเอามาใช้ในความหมายใหม่ หมายถึงมารดาบิดา^{๒๐} คำสอนใดที่มีความขัดแย้งกับพุทธศาสนาทรงชี้แจงแถลงให้เห็นว่าการปฏิบัติเช่นนั้นไม่ใช่แก่นสารพร้อมทั้งแนะนำแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องให้ เช่น การบูชาอัญญ ในคำสอนเดิม หมายถึงการฆ่าสัตว์บูชาอัญญแต่พระองค์ทรงสอนในความหมายใหม่ หมายถึงการบูชามารดาบิดา สมณพราหมณ์ เป็นต้น^{๒๑}

๒.๓.๔ วิธีการเสนอหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

วิธีการนี้เป็นวิธีที่สืบเนื่องมาจากวิธีการดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น กล่าวคือ เมื่อทรงอธิบายชี้แจงถึงส่วนดีส่วนบกพร่องของศาสนาพราหมณ์แล้ว ได้เสนอหลักการใหม่ที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาล้วนๆ ขึ้นแทนที่และเผยแพร่หลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์และสรรพสิ่ง หลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ คือความเป็นของไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ความไม่คงที่แน่นอนของสรรพสิ่งเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป^{๒๒} และหลักอริยสัจ ๔ ถือได้ว่าเป็นหลักหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่สำคัญครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา กุศลธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในอริยสัจทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงบรรจุธรรมก็ด้วยหลักธรรมข้อนี้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นและดับไปอย่างมีเหตุปัจจัย เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงเพื่อโปรดสัตว์มากที่สุด^{๒๓}

๒.๓.๕ วิธีการปฏิบัติเชิงรุก หรือเยี่ยมเยียนตามบ้าน

เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ตลอดการเผยแพร่ธรรม ทรงแผ่ข่ายคือพระญาณของพระองค์เพื่อสำรวจดูเวไนยสัตว์ที่มีอุปนิสัยแก่กล้าพอที่จะบรรจุธรรมแล้วเสด็จไปเทศนาโปรดถึงบ้าน อันเป็นพระกรณียกิจประจำวันของพระองค์อีกประการหนึ่งด้วยเช่นกัน ผู้ที่ได้รับการเทศนาโปรดเช่นนี้มักจะได้บรรจุธรรมอยู่เสมอ เรียกว่าพุทธกิจ ๕ ประการของพระพุทธเจ้า ได้แก่เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต

^{๒๐} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗ - ๑๐๘.

^{๒๑} คุรุยละเอียตใน อัง.สตุตทก. (บาลี) ๒๓/๔๗/๓๖ - ๔๐, อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๐ - ๗๔.

^{๒๒} คุรุยละเอียตใน อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘ - ๒๗๙, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๒๓} คุรุยละเอียตใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓ - ๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐ - ๒๕.

เวลาสายทรงแสดงธรรม เวลาคำประทานโอวาท กลางคืนตอบปัญหาเทวดา และเวลาจวนสว่าง
ตรวจดูสรรพสัตว์ผู้ที่สมควรและยังไม่สมควรตรัสรู้^{๒๔}

๒.๓.๖ วิธีการบริการชุมชน

วิธีการนี้เป็นการเผยแผ่เชิงรุกซึ่งได้ผลมากที่สุดอีกวิธีหนึ่ง พระพุทธเจ้าและพระสาวก
ทั้งหลายจะเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยสังคมอยู่เนืองๆ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและความเข้าใจอันดีระหว่าง
ชาวบ้านและพระสงฆ์ เช่นการเข้าไปสงเคราะห์ประชาชนในกฎทันตสูตรพระองค์ได้ทรงเข้าไป
ช่วยเหลือชาวบ้านโดยวิธีแก้ปัญหาโดยการจัดระบบเศรษฐกิจให้ประชาชนอยู่ดีกินดีมีความสุขใน
สังคม^{๒๕}

๒.๓.๗ วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่างๆ

เป็นวิธีการเผยแผ่ที่ใช้ความสามารถพิเศษเข้ามาช่วยโดยมีจุดประสงค์เพื่อปราบปรามคนที่
แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับนับถือหรือยากลงดีให้สิ้นพยุศ การแสดงปาฏิหาริย์นี้ไม่
นิยมใช้นักเพราะทรงเล็งเห็นว่าการแสดงฤทธิ์นั้นมีทั้งดีและไม่ดีในตัวเอง คือผู้ที่มีศรัทธาเลื่อมใสก็
ยิ่งยกย่องส่งเสริมมากขึ้น ส่วนผู้ที่ไม่เลื่อมใสอาจจะดูหมิ่นว่าการแสดงปาฏิหาริย์แบบนี้ไม่เห็นแปลก
อะไรเพราะคนที่เรียนวิชา “คันธาริ”^{๒๖} ก็ สามารถทำได้เช่นเดียวกัน และตรัสว่า “เราเล็งเห็นโทษใน
อิทธิปาฏิหาริย์อย่างนี้ จึงอิตถัระอาเกลียดการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์”^{๒๗} แต่วิธีการที่ทรงโปรดและใช้อยู่
เสมอคือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือการสอนอย่างธรรมดา อธิบาย ชี้แจง ได้ตอบกันไปมาโดยไม่ต้องมีการ
ใช้ฤทธิ์เดชเข้ามาช่วย เป็นวิธีที่ทำให้คนเข้าถึงสัจธรรมได้ตามพุทธประสงค์และมีความมั่นคงยืนยาว
มาถึงปัจจุบัน^{๒๘}

๒.๓.๘ วิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น

เป็นวิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเป็นการเผยแผ่ให้ง่ายมากขึ้นทำให้ผู้ฟัง
เกิดความรู้สึกว่าผู้เผยแผ่เป็นเสมือนญาติของตนเองจึงเกิดความเต็มใจที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาแต่
พระพุทธเจ้าทรงห้ามยกพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต และทรงปรับอาบัติทุกกฎแก่พระภิกษุผู้

^{๒๔} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๑/๔๐, ดูพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘ - ๒๙.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๓๒๓ - ๓๕๘/๑๒๗ - ๑๕๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓ - ๓๕๘/๑๒๓ -
๑๕๐.

^{๒๖} วิชาเกี่ยวกับการแสดงฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์ต่างๆ แสดงโดยฤษีคันธาระ

^{๒๗} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๘๔/๒๑๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๕.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๔๘๖/๒๑๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๖/๒๑๖.

แสดงพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤต^{๒๙} ทรงอนุญาตในการแสดงธรรมด้วยภาษาของตนเอง เพราะเป็นภาษาสามัญที่ประชาชนจำนวนมากสามารถเข้าใจได้ เป็นการเปิดโอกาสให้มวลชนทุกระดับชั้นได้มีโอกาสเข้ามาเลื่อมใสศรัทธา พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปสู่มวลชนอย่างรวดเร็วทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกระดับชั้นได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงกัน ตรงกันข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่จำกัดสิทธิการศึกษาทั้งยังใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งถือได้ว่าเป็นภาษาต้องห้ามสำหรับคนบางวรรณะ เช่นวรรณะศุทรในการสั่งสอนอีกด้วย

๒.๓.๙ วิธีการเผยแผ่ด้วยบุคลิกภาพ

บุคลิกภาพที่ดีนับได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของนักเผยแผ่ นอกเหนือจากคุณสมบัติด้านคุณธรรม เพราะบุคลิกภาพที่สง่างาม น่ามองน่าเลื่อมใสย่อมเป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นได้ พระพุทธองค์ทรงมีพระวรกายที่สง่างามประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ดังมีจังกิพราหมณ์ชมว่า “พระสมณโคตมมีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ดุจพราหมณ์ มีพระวรกายดุจพราหมณ์ โอกาสที่จะพบเห็นยากนัก”^{๓๐} การเผยแผ่พระพุทธศาสนานอกจากมีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่แล้ว คุณสมบัติของนักเผยแผ่ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ เพราะนักเผยแผ่ที่ดีนั้นแม้จะไม่ออกปากพูดก็สามารถเผยแผ่พุทธธรรมได้ บุคลิกลักษณะที่ดีงามก็ยิ่งความผ่องใสแห่งจิตใจให้เกิดศรัทธาแก่ผู้พบเห็น

๒.๓.๑๐. วิธีการสนทนา การบรรยายและตอบปัญหา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ยกวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้ มีหลายแบบหลายอย่างซึ่งผู้วิจัยจะยกมาเพียง ๓ หัวข้อ ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย คงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้

๑) แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรมในการสนทนาพระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกันอย่างในมงคลสูตรว่า “กาเลน ธมมสากัจฉา เอตมมมงคลมุตตม การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม” ดังนี้

๒) แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจนับได้ว่า

^{๒๙} คุรยละเอียดใน วิ.จู. (บาลี) ๗/๒๘๕/๔๖, วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

^{๓๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๒๕/๔๑๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๔.

เป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอที่จะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม นั้น แต่ละคนจะรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓) แบบตอบปัญหา ผู้ที่ถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม ในสังคีติสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่างคือ

(๑) เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรุณกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” ฟังตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”

(๒) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ พระอรุณกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่น เขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุหรือ” ฟังย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” ฟังตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

(๓) วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุใช้ไหม ?” ฟังแยกความออกตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาจาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม ?” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสวาจา ๖ หรือปัญหาว่าพระพุทธเจ้าทรงดิติยตบะทั้งหมดจริงหรือ” ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดดิติยตบะ ชนิดใดไม่ดิติยตบะ ดังนี้ เป็นต้น

(๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรรวะก็อันนั้นหรือ ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเกินความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย^{๓๑}

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, หน้า ๔๖ – ๔๘, ดูเพิ่มเติมใน **งานค้นทองประเสริฐ, แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๔ – ๒๕๔, **ปริดา จันทรแจ่มศรี, “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กับคริสต์ศาสนาในสังคมไทยสมัยปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีการเผยแผ่ของวัดชลประทานรังสฤษดิ์ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี และโบสถ์คริสต์จักรแสงสว่าง เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร”, **ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาศาสนาเปรียบเทียบ : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖, หน้า ๒๑ – ๓๔.**

สรุปความว่า การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในสมัยพระพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการเผยแผ่ธรรมโดยการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่ประชาชนโดยตรง เช่น เข้าทางผู้นำทางศาสนา เจ้าลัทธิต่าง ๆ เมื่อสามารถทำให้ผู้นำเหล่านั้นมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ ผู้นำเหล่านั้นจะเป็นตัวนำที่สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แผ่กว้างขยายออกไป ในบางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงไปเผยแผ่ธรรมให้แก่บุคคลโดยเฉพาะเจาะจง เช่น การไปบิณฑบาตตามบ้านต่าง ๆ หรือการเสด็จไปตามแหล่งต่าง ๆ เพื่อจะได้ทรงโปรดเป็นรายบุคคลไป และมีการเสด็จไปตามแหล่งชุมชนต่าง ๆ หลายแห่ง พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธวิธีการเผยแผ่ที่หลากหลายวิธีแตกต่างกัน ตามจริตของผู้ฟัง และตามอุปนิสัยของแหล่งชุมชนที่พระพุทธองค์ไปเผยแผ่ พระองค์ทรงใช้วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ชาญฉลาดเพื่อให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมและอุปนิสัยของผู้ฟังธรรม ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะเห็นได้ว่า การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในสมัยพระพุทธกาลเป็นการเผยแผ่ธรรมโดยการนำธรรมเข้าสู่ประชาชนโดยตรง ทำให้การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าขยายแผ่กว้างออกไปอย่างรวดเร็ว มีผู้มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

๒.๔ การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในยุคหลังพุทธกาล

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยหลังพุทธกาลนั้น ได้รับการสืบเนื่องจากพุทธบริษัททั้ง ๔ กล่าวคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาได้มีบทบาทในการนำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังสถานที่ต่างๆ เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าตามกำลังความสามารถของแต่ละคนแม้พระองค์จะให้สิทธิ์เสรีแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ ในการเผยแผ่หลักธรรมก็ตาม แต่จากข้อเท็จจริงตลอดจนความเหมาะสมแห่งสถานภาพและบุคลิกภาพแล้วสังคมส่วนใหญ่ยังยกย่องพระสงฆ์ให้เป็นผู้ที่ได้รับเกียรติ และเป็นผู้นำในการเผยแผ่ธรรมเป็นหลักสมัยหลังพุทธกาลนั้นจะเห็นได้ว่าศาสนากับการเมืองหรือผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองนั้น อำนาจต่างๆ ยังอิงกับธรรม ผู้มีอำนาจจะไม่ใช้อำนาจไปด้วยเหตุผลส่วนตัวหรือโดยยึดถือผลประโยชน์ของผู้ปกครอง หลักการทางศาสนากียอมรับความชอบธรรมของผู้มีอำนาจหรือกษัตริย์ในการปกครองประเทศ ส่วนกษัตริย์ก็มีหน้าที่ในการอุปถัมภ์บำรุงและคุ้มครองศาสนาดังนั้นศาสนจักรและอาณาจักรจึงไม่มีการแยกกัน แต่ละส่วนก็เป็นเอกเทศของกันและกัน

โดยเหตุที่ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ได้ดำเนินมาอย่างแน่นแฟ้นมาโดยตลอด แม้ภายหลังพุทธกาลความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานในการสังคายนาพระธรรมวินัยแทบทุกครั้งจะต้องมีกษัตริย์ทรงถวายการอุปถัมภ์ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้มีความเด่นชัดยิ่งขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลจนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็ยังคงใช้รูปแบบดั้งเดิมอยู่คืออาศัยพระสงฆ์เป็นผู้เผยแผ่ธรรม แต่

ครั้นมาถึงยุคพระพุทธศาสนาได้แยกออกเป็นหลายนิกาย โดยเฉพาะที่เด่นชัดที่สุดหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้แตกแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ๆ คือเถรวาทกับอากิริยวาท หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ล่วงมาได้ ๑๐๐ ปี^{๓๒} จุดเด่นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คือพระเจ้าอโศกมหาราชได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาจนสามารถนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหารประเทศ และเปลี่ยนการขยายอำนาจด้วยศาสตราวุธมาเป็นธรรมาวุธโดยอาศัยพระราชอำนาจของพระองค์ในการใช้นโยบายหลักธรรมวินัยในการบริหารประเทศ เช่น

๑) ทรงปกครองบ้านเมืองโดยระบบธรรมาธิปไตย คือใช้หลักพระธรรมวินัยบริหารบ้านเมือง

๒) ทรงอุทิศพระองค์เป็นธรรมทาส โดยทรงหวังผลทั้งในภพนี้และภพหน้า นำประชาชนให้ห่างไกลจากมิถิลาชีวิต ดำรงชีวิตโดยหลักสัมมาอาชีวะ

๓) เสด็จประพาสเพื่อธรรม คือเที่ยวนมัสการปูชนียสถานในพระพุทธศาสนาและแนะนำสั่งสอนประชาชนให้รู้และปฏิบัติธรรม

๔) ทรงปฏิวัติสังคมโดยธรรม คือยกเลิกพิธีกรรมต่างๆ ที่มีการเบียดเบียนทำลายล้างห้ามการฆ่าสัตว์บูชายัญ ด้วยกฎ “มาฆาต” คือห้ามฆ่า แม้ภายในพระราชวังเองก็ห้ามฆ่าสัตว์

๕) ทรงใช้ระบบรัฐสวัสดิการ ด้วยการสร้างโรงพยาบาลขึ้นรักษาคน และโรงพยาบาลรักษาสัตว์ ปลูกสมุนไพรรักษาโรคในส่วนต่างๆ ของประเทศ ขุดบ่อน้ำ สระน้ำ สร้างถนนคูคลอง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชน

๖) ให้เลิกพิธีกรรมทุกชนิดที่ไม่เป็นธรรม และได้นำเอาหลักของมงคลสูตร สังคาสสูตรให้คนปฏิบัติต่อกันตามสมควรแก่ฐานะหน้าที่ เน้นให้ประชาชนรู้จักคุณค่าของธรรมทาน เห็นคุณค่าของการแนะนำ การรับการแนะนำสั่งสอนกันด้วยเมตตา กรุณา

๗) ทรงตั้งข้าหลวงแทนพระองค์เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรม โดยให้ข้าหลวงเหล่านั้นสร้างความรู้สึกต่อประชาชนว่า เป็นเหมือนลูกหลานของตน ให้พยายามสวดสวดคุณแลสุขทุกข์ของเขาจดบิดาเอาใจใส่ดูแลบุตรธิดาของตน การกระทำทุกอย่างทรงเน้นหนักไปที่ผลประโยชน์อันผู้กระทำถึงได้ในภพนี้และภพหน้า

^{๓๒} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จรัสสนิท วงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

ผลจากการปกครองโดยระบบธรรมาธิปไตย ทำให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงมีสัมพันธไมตรีกับพระองค์ มีเมืองเป็นอันมากที่ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา เพราะความเคารพศรัทธาต่อพระเจ้าอโศกมหาราช ความสงบสุขจึงได้บังเกิดขึ้น^{๓๓}

หลังจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราช และพระโมคคัลลีบุตรทรงพิจารณาเห็นว่าพระพุทธศาสนาอาจจะดำรงอยู่ไม่ยั่งยืนในประเทศอินเดียจึงสมควรส่งสมณทูตออกประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ เพื่อว่าเมื่อเสื่อมสูญจากประเทศอินเดียแล้วพระพุทธศาสนาอันเป็นประโยชน์แก่โลกก็ยังปรากฏอยู่ในประเทศอื่น ๆ จึงส่งสมณทูตออกเป็น ๙ สาย ดังนี้

๑) พระมหาเทวเถรไปยังมคธสมณทล (คือแคว้นแคว้นข้างใต้ลำน้ำโคทาวารี อันเป็นประเทศไมสอรับัดนี้) แห่ง ๑

๒) ให้พระรักขิตเถรไปยังวันวาสิประเทศ (คือแคว้นแคว้นกะนะระเหนือ อันเป็นเขตเมืองบอมเบย์บัดนี้) แห่ง ๑

๓) ให้พระธรรมรักขิตเถรไปยังปรัณฑปะประเทศ (คือแคว้นแคว้นตอนชายทะเลข้างเหนือ เมืองบอมเบย์บัดนี้) แห่ง ๑

๔) ให้พระมหาธรรมรักขิตเถรไปยังมหารัฐประเทศ (คือแคว้นแคว้นข้างยอดลำน้ำโคทาวารี) แห่ง ๑

๕) ให้พระมัชฌันติกเถรไปยังกัษมิระและคันธาระประเทศ (คือที่เรียกว่าประเทศแคชเมียร์และอาฟกานิสถานบัดนี้) แห่ง ๑

๖) ให้พระมัชฌันเถรไปยังหิมวันตประเทศ (คือมณฑลที่ตั้งอยู่เชิงเขาหิมาลัย มีเนปาลรัฐเป็นต้น) แห่ง ๑

๗) ให้พระมหารักขิตเถรไปยังโยนโลกประเทศ (คือเหล่าเมืองที่พวกโยนกได้มาเป็นใหญ่อยู่ในแดนประเทศเปอร์เซียบัดนี้) แห่ง ๑

๘) ให้พระมหินทรเถร อันเป็นราชบุตรของพระเจ้าอโศกไปยังลังกาทวีป แห่ง ๑

๙) ให้พระโสณะเถร กับพระอุตรเถร ไปยังสุวรรณภูมิประเทศ แห่ง ๑^{๓๔}

การที่พระสมณทูต คือพระโสณะเถรกับพระอุตรเถรนำพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยนั้น ตามเส้นทางของชาวอินเดียซึ่งเข้ามาสู่สุวรรณภูมิมีหลายทางด้วยกัน ทางใดทางหนึ่งคือ

^{๓๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๕ - ๑๕๖.

^{๓๔} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

- ๑) มาทางบก โดยผ่านเบงกอล ข้ามเทือกเขาปาดไก่อเข้าสู่พม่าตอนบน
- ๒) ลงเรือข้ามอ่าวเบงกอลขึ้นที่อ่าวมะตะมะ หรือมาขึ้นที่ฝั่งมะริด ทวาย ตะนาวศรีแล้วเดินบกเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยผ่านจังหวัดกาญจนบุรี
- ๓) ลงเรือข้ามมหาสมุทรเข้าช่องแคบมะละกา มาขึ้นบกบนแหลมมลายู หรืออาจจะอ้อมไปเลยเข้าอ่าวญวนไปกัมพูชาและจามปา

การอพยพครั้งใหญ่ ของอินเดียมาสู่สุวรรณภูมิเกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชกล่าวว่าชาวแคว้นกิลเกศ (แคว้นโอริสาปัจจุบัน) หนีภัยสงครามลงเรือจำนวนหลายร้อยลำมาสู่สุวรรณภูมิและหมู่เกาะอินโดนีเซีย จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าชาวอินเดียเหล่านี้จะต้องมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตตามมาด้วยเป็นจำนวนมาก ดังนั้นตำนานพื้นเมืองของชนชาติต่างๆในสุวรรณภูมิที่ชาวอินเดียได้มาสอนความเจริญให้ มักจะเล่าถึงปฐมวงศ์ของตนว่าเป็นชาติยะมาจากอินเดีย ดังนั้นเมื่อพระโสณะและพระอุตตระซึ่งนำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่เป็นคณะแรก อาจเป็นทางเรือหรือไม่ก็ทางบก โดยผ่านเบงกอลข้ามเทือกเขาปาดไก่อเข้าสู่พม่าตอนบน แล้วผ่านเข้ามาทางจังหวัดกาญจนบุรี มาสู่นครปฐมอันเป็นเมืองหลวง ซึ่งเรียกชื่อในสมัยนั้นว่า “ทวารวดี” พระโสณะและพระอุตตระจึงได้แสดงธรรมเทศนาแก่ชาวสุวรรณภูมิ เพราะอย่างน้อยก็มีชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ในถิ่นนี้รู้เรื่องแล้ว จึงช่วยกันเผยแผ่ออกไปถึงชาวพื้นเมือง นั่นก็คือพวกมณุษย์มอญโบราณ และละว้าซึ่งเป็นพวกแรกในสุวรรณภูมิที่นับถือพระพุทธศาสนาในยุคนั้น^{๓๕} ดังนั้นชาวไทยจึงได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของตนและนับถือตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราชดังที่กล่าวมานี้ได้รับการพัฒนาจนกลายมาเป็นรูปแบบการเผยแผ่ในปัจจุบัน ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระพุทธศาสนาก็เป็นแม่แบบของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา กล่าวคือศาสนจักรและอาณาจักรต้องมีความสมัครสมานกลมเกลียวกันอย่างแยกกันไม่ได้ นับได้ว่าวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศกมหาราชมีบทบาทต่อนักเผยแผ่ในรุ่นต่อมาอย่างแท้จริง จนพระพุทธศาสนาได้ดำรงมั่นอยู่ในประเทศไทย พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ต่างก็ได้รับอิทธิพลนั้นแล้วเจริญรอยตามแบบอย่างดังกล่าวมาโดยลำดับจนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ฝังามของไทยไป

๒.๔ การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่มีบทบาทและความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่ประเทศไทย ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และประชาชนเป็นไปอย่างใกล้ชิดและมั่นคงตลอดมา หน้าที่ของพระสงฆ์ คือการศึกษาเล่าเรียนและประพฤติ

^{๓๕} กรมการศาสนา, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค๒, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า๒๐๓.

ปฏิบัติตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา บทบาทที่สำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ คือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตมาอยู่ในลักษณะเชิงรับ คือการเผยแผ่ในรูปของการจัดกิจกรรมต่างๆ ภายในวัดของตน เช่นการแสดงพระธรรมเทศนาในวันพระ ส่วนใหญ่จะเป็นการรอให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาทำบุญที่วัดใช้การเผยแผ่เชิงรุกน้อย แต่เมื่อปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นสังคมยุคโลกาภิวัตน์ เป็นยุคที่สังคมก้าวหน้าด้วยข้อมูลข่าวสาร สามารถรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้พร้อมกันทั่วโลกอย่างรวดเร็วฉับไว การที่พระพุทธศาสนาจะเข้าถึงประชาชนได้ดีก็ต้องปรับใช้วิธีการเผยแผ่ให้ทันสมัยกับเหตุการณ์ไปในสังคมแต่ละยุคแล้วมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น การเผยแผ่เชิงรับจะทำให้พระพุทธศาสนาตามไม่ทันศาสนาอื่นจนอาจจะสูญเสียพุทธศาสนิกชนให้ศาสนาอื่นไป ในเรื่องนี้พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้แง่คิดที่น่าสนใจว่า “ต่อไปนี้เราต้องเผยแผ่เชิงรุก เช่นรุกเข้าไปในโรงเรียนทำค่ายพุทธบุตร ทำหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา ทำสื่ออุปกรณ์การสอนพระพุทธศาสนา จัดรายการวิทยุ โทรทัศน์ เราต้องรุกเข้าไป เพราะเรามีคู่แข่งที่เป็นประเภทที่ ๑ (ศาสนาอิสลาม) กับประเภทที่ ๒ (ศาสนาคริสต์) ที่เผยแผ่เชิงรุกอยู่ทุกวัน เราอยู่แบบตั้งรับต่อไปไม่ได้แล้วคณะสงฆ์จึงต้องมีการเผยแผ่เชิงรุกในโรงเรียน กับส่งพระไปสอนในโรงเรียนวิถิพุทธ นี่คือนักข่าวบ้านเปิดประตูโรงเรียนต้อนรับพวกเรา”^{๓๖}

ในปัจจุบันคณะสงฆ์ก็มีนโยบายในการเผยแผ่แบบเชิงรุกเหมือนกัน ได้แก่การศึกษาสงเคราะห์ ๑ การสาธารณสงเคราะห์ ๑ กำหนดไว้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มาตรา ๑๕ ตรี (๓)^{๓๗} แต่ เป็นการทำงานแบบคณะสงฆ์คือไปเรื่อยๆ ขาดการประชาสัมพันธ์ คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยทราบกิจกรรมของคณะสงฆ์ แต่การทำงานลักษณะเช่นนี้ถือว่าคณะสงฆ์ก็เผยแผ่แบบเชิงรุกอยู่เหมือนกันการศึกษาสงเคราะห์ หมายถึงการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล การช่วยเหลือเกื้อกูลการศึกษาสถาบันการศึกษานอกจากการศาสนศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษา

๒.๔.๑ การศึกษาสงเคราะห์ เป็นกิจการอันหนึ่งของคณะสงฆ์ ว่าโดยลักษณะและรูปแบบ พอแยกได้เป็น ๒ ลักษณะคือ

๒.๔.๑.๑ การศึกษาที่พระสงฆ์จัดเองเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูล ได้แก่การศึกษาที่พระสงฆ์หรือวัดเป็นภาระจัดการศึกษาอื่นจากการศาสนศึกษาเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ประชาชนหรือรวมถึงพระภิกษุสามเณร การศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินอยู่ในลักษณะและรูปแบบดังกล่าวจัดได้ถึง ๕ ประเภท คือ

^{๓๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การเผยแผ่เชิงรุก, หน้า ๑๔.

^{๓๗} พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๓๕, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียงจงเจริญ,ม.ป.ป.), หน้า ๗.

(๑) โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๓๗ อยู่ในสังกัดกรมการศาสนา จัดตั้งขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรของกระทรวง ศึกษาธิการ โดยหลักสูตรวิชาสามัญศึกษาเป็นจุดยืน วิชาพระปริยัติธรรม หมวดภาษาบาลีหมวดพระธรรมวินัยและศาสนปฏิบัติอีกส่วนหนึ่ง ขณะนี้ มีวัดต่างๆ จัดตั้งมากขึ้น เพราะมุ่งการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรเป็นหลัก แม้จะมีวิชาทางศาสนาอยู่พอสมควรก็ตาม ในทางปฏิบัติ ทั้งผู้สอนและผู้เรียนเน้นหนักทางวิชาสามัญศึกษาแทบทั้งสิ้น

(๒) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา โรงเรียนประเภทนี้ เดิมคือโรงเรียนราษฎร์ของวัด วัดหรือมูลนิธิของวัดจัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ประชาชนเป็นหลักบางแห่งมีเฉพาะนักเรียนชาย หญิง บางแห่งมีพระภิกษุสามเณรรวมอยู่ด้วย แต่แยกห้องเรียนได้โอนมาเป็นโรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๓๒ มีทั้งระดับอนุบาล ประถมและมัธยม ขณะนี้มี ๕๒ โรง และอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

(๓) โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ เป็นโรงเรียนอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน จัดตั้งตามพระราชประสงค์และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ ขณะนี้ที่ทราบชัด มีวัดดำเนินการอยู่ ๒ แห่ง คือ โรงเรียนวัดศรีจันทร์ จังหวัดสมุทรปราการ และโรงเรียนวัดปึงเหล็ก จังหวัดนครพนม

(๔) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดจัดตั้งขึ้นเพื่อให้การศึกษาอบรมปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชน สอนเฉพาะวันอาทิตย์ จัดตั้งตามระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พ.ศ. ๒๕๓๔ และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนา มีวัดต่างๆ จัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จำนวนมาก

(๕) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด จัดตั้งขึ้นเพื่ออบรมเด็กเล็กก่อนวัยเรียนนักเรียนมีทั้งชาย - หญิง วัดจัดตั้งขึ้นตามระเบียบกรมการศาสนา ว่าด้วยการจัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด พ.ศ. ๒๕๓๗ และอยู่ในสังกัดกรมการศาสนา มีวัดต่างๆ จัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดจำนวนมาก อนึ่งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ยังมีจัดในนามกรมการพัฒนาชุมชนและกระทรวงสาธารณสุขอีกส่วนหนึ่งด้วย

๒.๔.๑.๒ การจัดเฉพาะช่วยเหลือเกื้อกูล หมายถึง การที่วัดหรือคณะสงฆ์หรือพระภิกษุช่วยเหลือเกื้อกูลแก่การศึกษาอื่นนอกจากการศาสนศึกษา หรือช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้กำลังศึกษาโดยประการที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และเป็นไปโดยชอบและเหมาะสม ซึ่งพอแยกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

(๑) การช่วยพัฒนาสถาบันการศึกษา

(๒) การช่วยเหลือในส่วนอุปการณการศึกษา

(๓) การช่วยเหลือเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา

ในการช่วยเหลือทั้ง ๓ ลักษณะนี้ อาจจัดหาทุนช่วยเหลือเป็นครั้งคราวหรือช่วยรวมแรงงานช่วยเหลือ หรืออาจจัดตั้งกองทุนหรือมูลนิธิเพื่อการนี้ก็ได้^{๓๘}

การศึกษาสงเคราะห์ที่พระสงฆ์ทำไว้มาก แต่คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยทราบ รู้แค่เฉพาะกลุ่มผู้ที่ได้รับการสงเคราะห์เท่านั้น พระเถระหลายรูปที่ท่านได้อุทิศชีวิตช่วยเหลือเพื่อการศึกษาจำนวนมาก ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างมาสัก ๒ ท่าน คือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปัญญาอินทปญฺโญ) วัดไร่ขิง อำเภอสามปราชญ์ จังหวัดนครปฐม ท่านได้สนับสนุนการศึกษาโดยการให้ทุนการศึกษาภายในประเทศและต่างประเทศ นอกจากนั้นท่านอนุญาตให้ใช้ที่ดินของวัดแก่ทางราชการสร้างศูนย์การศึกษาเช่นสถาบันพัฒนาครูคณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา ศูนย์การศึกษาพิเศษ เขตการศึกษา ๑ วิทยาลัยอาชีวชนครปฐม (วัดไร่ขิง) สำนักงานประถมศึกษา อำเภอสามปราชญ์ เป็นต้น^{๓๙} พระธรรมญาณมุนี (พระพุทธรญาณ) วัดกวีศาราม อำเภอมะนัง จังหวัดลพบุรี ท่านได้ตั้งโรงเรียนการศึกษาเพื่อการกุศลสงเคราะห์เด็กนักเรียนยากจน ชื่อโรงเรียนวินิตศึกษา แม้แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ก็เคยเสด็จไปดูงานการเรียนการสอนของโรงเรียน และรับโรงเรียนวินิตศึกษาไว้ในพระอุปถัมภ์ของพระองค์ท่าน ท่านได้ถวายพระพรแด่สมเด็จพระเทพฯ ถึงปณิธานในการสร้างโรงเรียน ๔ ข้อ คือ (๑) เพื่อยับยั้งความเข้าใจ และการกระทำในทำนองที่ว่า เรื่องการศึกษาเป็นเรื่องศาสนาไม่มีความเกี่ยวข้องกันซึ่งเป็นเรื่องอันตรายยิ่งนัก (๒) เพื่อนำหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา คือกรรม กับสังสารวัฏ เข้ามาเป็นเป้าหมายแรกของการศึกษา (๓) เพื่อให้เกิดความปรากฏว่า การศาสนาจำเป็นต้องอาศัยวิธีการทางการศึกษา จึงจะสามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี (๔) เพื่อมอบโรงเรียนนี้ ให้เป็นสมบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย จะได้ใช้เป็นสถานดำเนินงานพระพุทธศาสนาในด้านเผยแผ่ต่อไป เมื่อถึงเวลาอันควร^{๔๐}

๒.๔.๒ การทำสาธารณสงเคราะห์ จำเป็นต้องมีวิธีการดำเนินการและรายละเอียดดังนี้คือ

การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การจัดกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ คือการเกื้อกูลกิจการอันเป็นสาธารณประโยชน์ การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ และการเกื้อกูลประชาชนหรือสรรพสัตว์ ลักษณะการสาธารณสงเคราะห์ ว่าโดยลักษณะของการสาธารณสงเคราะห์ ที่พระสงฆ์หรือวัดวาอาราม

^{๓๘} พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕ – ๓๗.

^{๓๙} คุรรายละเอียดใน พระอุบาลีคุณูปมาจารย์กับตำนานวัดไร่ขิง, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, ๒๕๔๙), หน้า ๔๙ – ๕๕.

^{๔๐} คุรรายละเอียดใน รศ.กมล ฉายาวัฒน์, พระธรรมญาณมุนี ๘๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๒๗ – ๓๓.

ต่างๆ จัดทำอยู่ในปัจจุบัน แยกได้เป็น ๔ คือ การดำเนินกิจการเอง การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น การเกื้อกูลสิ่งที่เป็นสาธารณสมบัติ และการเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์

๒.๔.๒.๑ การดำเนินกิจการเอง ได้แก่การที่วัดหรือคณะสงฆ์หรือพระภิกษุดำเนินการเองซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ให้ผลงานเป็นสาธารณประโยชน์ สาธารณสมบัติเป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไปหรือสรรพสัตว์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (หน่วยอ.ป.ต.) กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งกองทุนสาธารณสงเคราะห์ การตั้งมูลนิธิเพื่อคนยากจนหรือช่วยคราวประสบภัยพิบัติ การกำหนดเขตอภัยทาน และกิจการอื่นๆ ที่เป็นเจ้าของเองลักษณะนี้ มุ่งเอากิจการที่ทำเองหรือโครงการที่กำหนดขึ้นเอง ทั้งที่เป็นกิจการประจำหรือกิจการชั่วคราว

๒.๔.๒.๒ การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น ได้แก่การช่วยเหลือส่งเสริมกิจการของรัฐหรือของเอกชนหรือของผู้ใดผู้หนึ่ง ที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ กล่าวคือคนอื่นเป็นหลัก ส่วนวัดหรือพระสงฆ์เข้าไปช่วยไม่เน้นดูตาย เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล การจัดหาทุนเพื่อการสงเคราะห์ และการอื่น การนี้มุ่งเอาเฉพาะการส่งเสริมผู้อื่น ทั้งที่เป็นกิจการประจำหรือกิจการชั่วคราว แม้การช่วยป้องกันยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้า หรือการช่วยป้องกันการติดโรคเอดส์ ก็นับเข้าในข้อนี้ด้วย

๒.๔.๒.๓ การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ ได้แก่การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติเช่น การสร้างถนนหนทาง การขุดลอกคูคลอง การสร้างฌาปนสถาน การสร้างประปา การสร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้า การช่วยพิทักษ์รักษาสีงที่เป็นสาธารณสมบัติและการอื่น ๆ ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน

๒.๔.๒.๔ การเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์ ได้แก่การช่วยเหลือประชาชนในกาลที่ควรช่วยเหลือ เช่นกาลประสบภัยพิบัติ กาลประสบอุบัตเหตุ กาลประสบภัยธรรมชาติ หรือแม้ในยามปกติ ก็ให้การสงเคราะห์ตามโอกาส เช่น สงเคราะห์คนชรา สงเคราะห์คนพิการ การจัดเขตอภัยทานในวัด หรือสงเคราะห์โดยประการอื่น ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลหรือสรรพสัตว์ ทั้งที่เป็นการประจำหรือเป็นการชั่วคราว^{๔๑}

การเผยแผ่เชิงรุกทางด้านสาธารณสงเคราะห์ พระสงฆ์ก็ได้ช่วยเหลือประชาชนอย่างมากมาย แต่เนื่องจากพระสงฆ์ทำกันเองในหมู่ลักษณะปิดทองหลังพระ ประชาชนทุกๆ ไปไม่ค่อยทราบ ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างพระเถระ ๒ รูป คือหลวงพ่อดุณ ปรีสุทโธ (พระเทพวิฑายาคม) วัดบ้านไร่ อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งได้รับการขนานนามจากศิษยานุศิษย์ว่าเป็นเทพเจ้าแห่งด่านขุนทด เป็นเกจิอาจารย์ที่มีคนนับถือมาก เมื่อท่านได้รับบริจาคจากประชาชนแล้ว ท่านก็คืนให้ประชาชนโดยการสร้างพุทธศาสนสถาน โรงพยาบาล ส่งเสริมสุขภาพอนามัย เครื่องมือทางการแพทย์ บริจาคช่วยค่า

^{๔๑} พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์), การคณะสงฆ์และการพระศาสนา, หน้า ๕๗ - ๕๙.

รักษาพยาบาล ค่าจัดงานศพ เป็นต้น เป็นจำนวนเงินหลายร้อยล้านบาท^{๔๒} และพระเถระอีกรูปหนึ่งคือ พระอาจารย์สุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม อำเภอมือง จังหวัดตราด ท่านได้เริ่มก่อตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้นที่บ้านเกาะขาม จังหวัดตราด ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เพื่อแก้ปัญหาความยากจน และสานความสัมพันธ์ของชุมชนเข้าด้วยกันโดยอาศัยหลักเรื่องการออมทรัพย์บวกกับหลัก ธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏว่าเป็นประโยชน์แก่ชุมชนบ้านเกาะขาม นอกจากจะมีเงินสะสมใช้จ่ายแล้ว ชุมชนก็มีความสามัคคีกันด้วย^{๔๓} อันที่จริงพระเถระส่วนใหญ่ท่านก็ทำทั้งสองด้านคือ ศึกษาสงเคราะห์ และสาธารณสงเคราะห์ แต่ที่ผู้วิจัยได้ยกมานั้นยกเฉพาะส่วนงานที่ปรากฏโดดเด่นของท่านเกี่ยวกับผลงานทั้งสองด้านที่ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ชุมชน ซึ่งในเรื่องดังกล่าวนี้ พระสุธีวรญาณ ได้เขียนบทความเรื่อง พระพุทธศาสนากับการพัฒนา โดยได้บรรยายผลงานทางการศึกษาสงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์ได้รายละเอียดและเนื้อหาสาระดีมาก^{๔๔} ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการช่วยเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี

สรุปความว่า การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในปัจจุบัน ได้มีการประยุกต์การเผยธรรมเข้าสู่กลุ่มชุมชนโดยตรงเหมือนในสมัยพุทธกาล หากไม่นำธรรมเข้าสู่ประชาชนโดยตรง หรือที่เรียกว่าการเผยแผ่ธรรมเชิงรุก ก็จะทำให้คนในสมัยปัจจุบันมีความเหินห่างจากพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เนื่องจากในยุคสมัยปัจจุบันเป็นยุคแห่งความเจริญรุ่งเรืองในด้านวัตถุ สังคมมีความก้าวหน้าด้วยข้อมูลข่าวสาร ดังนั้นการที่พระพุทธศาสนาจะเข้าถึงประชาชนได้ดี ก็ต้องมีการปรับวิธีการเผยแผ่ให้ทันสมัยกับปัจจุบัน การเผยแผ่ธรรมเชิงรับเพียงอย่างเดียวอาจจะทำให้พระพุทธศาสนาไม่ทันศาสนาอื่นจนอาจจะสูญเสียพุทธศาสนิกชนให้ศาสนาอื่นไป จึงจำเป็นต้องมีการเผยแผ่ธรรมเชิงรุกอย่างจริงจังเพื่อจะได้นำธรรมให้เข้าถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึง

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสสี (โอรุส), “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชวิทยาคม (หลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๐ – ๑๔๑.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ยุทธพงษ์ แสงโสตา, “บทบาทพระสงฆ์กับการแก้ปัญหาสังคมไทย ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดจันทบุรี”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๐ – ๑๐๑.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), *พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ รวมผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๗๙ - ๒๑๒.

๒.๖ การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกของโครงการวันธรรม ณ โรงแรมวันนา

ในประวัติศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธศาสนาครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นสวนป่าอันรื่นรมย์ไปด้วยแมกไม้ ด้วยการแสดงปฐมเทศนา ชื่อธรรมจักรกัปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์^{๔๕} แม้ในยามปกติในพระชนม์ชีพของพระองค์ พระพุทธเจ้าก็เสด็จจาริกไปในท้องถิ่น ตามหัวเมืองต่างๆ อยู่ตลอดเวลา และในการจาริกนั้นพระองค์ก็ต้องทรงเดินทางผ่านป่าเป็นประจำ แล้วก็ขออุปถัมภ์พระองค์ไปประทับอยู่ป่าเป็นระยะๆ ชีวิตของพระองค์จึงอยู่ในป่ามากที่สุด เพราะฉะนั้นชื่อป่าต่างๆ จึงมีมากในพุทธประวัติเช่น ป่ามหาวัน ป่าอัญชนวัน ป่าอัมพปาลวัน ป่ารักขิตวัน เป็นต้น และวัดต่างๆ ก็มีชื่อลงท้ายด้วย“วัน” ซึ่งแปลว่า ป่า เช่น วัดเชตวัน (วัดป่าเจ้าเชต หรือวัดสวนเจ้าเชต) วัดเวฬุวัน (วัดป่าไผ่) วัดปาวาริกัมพวัน วัดอัมพวัน ฯลฯ แสดงว่าวัดเหล่านั้นเป็น “ป่า” ทั้งนี้ เราจึงถือว่า ป่ามีส่วนสำคัญในชีวิตของพระพุทธเจ้าเอง และในประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนา^{๔๖}

ดังนั้นโครงการธรรมในโรงแรมวันธรรมจึงเกิดขึ้น ซึ่งอาจจะมีแตกต่างกันของสถานที่ ซึ่งไม่ได้เป็นการจัดเผยแผ่ธรรมในสวน แต่เป็นการประยุกต์ใช้สถานที่ของโรงแรมในการเผยแผ่ธรรม ซึ่งมีความสงบ ร่มรื่น ร่มเย็น และสะดวกสบายแก่ผู้เข้าร่วมฟังธรรม ถึงแม้ว่าไม่ได้เป็นการจัดเผยแผ่ธรรมในสวน แต่ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติตามพุทธประเพณีในพระพุทธศาสนาและเป็นการรื้อฟื้นคุณค่าและความสำคัญของการประกาศธรรมในสวนป่าเหมือนในสมัยอดีตกาล แต่ปัจจุบันการเผยแผ่ธรรมในสวนในป่า อาจมีความไม่สะดวกกับวิถีชีวิตของคนในสมัยปัจจุบัน จึงมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสม เพื่อเป็นการนำธรรมเข้าสู่ชุมชน โดยเฉพาะชาวเมืองหลวงผู้มีเวลาน้อย เร่งรีบด้วยอาชีพการงาน และการจราจรติดขัด

การดำเนินชีวิตในสมัยปัจจุบันได้เปลี่ยนไปจากในสมัยอดีตเป็นอย่างมาก ไม่สะดวกที่จะจัดโครงการธรรมในป่าหรือในสวนเพราะการดำเนินชีวิตในสมัยปัจจุบันเป็นสังคมในเมือง ดังนั้นโครงการวันธรรมจึงได้เกิดขึ้นโดยการนำของพระเดชพระคุณพระราชปฏิญาณมุนี (เจ้าคุณบุญมา) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส และประธานองค์การเผยแผ่ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ท่านได้มองเห็นความเดือดร้อนของสังคมคนในเมืองอันมีสาเหตุมาจากคนขาดคุณธรรมความดีในใจ จึงสร้างเวรสร้างกรรมเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ท่านจึงได้ปรึกษากับประธานบริหารโรงแรมวันนา เกี่ยวกับการสร้างสรรค์สังคมไปสู่สันติสุขโดยอาศัยพุทธธรรม ทางประธานบริหารก็ตกลงให้เปิดโครงการวันธรรมขึ้นที่

^{๔๕} คุรุยละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒ - ๑๗/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ - ๑๗/ ๑๘ - ๒๕.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), คนไทยกับป่า, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๐),

โรงแรมวันนา เขตบางรัก กรุงเทพฯ ฯ เริ่มเปิดปีแรก เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ โดยจัดให้มีเดือนละ ๒ ครั้งของแต่ละเดือน คือ วันจันทร์ที่ ๑ และจันทร์ที่ ๓ ของแต่ละเดือน

การเผยแพร่ได้เพิ่มวิธีการแสดงธรรมหลายรูปแบบ เช่น ๑. จากที่มีผู้มารับธรรมจากวัด ๒. จากการนำธรรมจากวัดไปสู่ชุมชน การจัดให้มีการเผยแพร่ธรรมขึ้นทั้งสองทางนี้ มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ การที่มีผู้มารับธรรมจากวัดนี้ วัดอาจจะมีสัปปายะไม่พร้อมเท่ากับสถานที่ภายนอก เช่น อาจจะมีห้องน้ำที่ไม่สะดวก ไม่สะอาด อากาศภายในวัด สถานที่จอดรถ บรรยากาศภายในวัด เป็นต้น ส่วนการนำธรรมไปสู่โรงแรมนั้นจะมีความแตกต่างเรื่องสัปปายะจากวัดอยู่บางประการ เช่น มีห้องน้ำพร้อม อากาศเย็นสบาย อาหารถูกอนามัย และมีความเป็นระเบียบ เป็นต้น

การจัดทำโครงการวันธรรม นีหลวงพ่เจ้าคุณพระราชปฏิญาณมุนีท่านได้คิดรูปแบบวิธีการเผยแพร่ธรรมขึ้นโดยการให้มีการสดมภ์ให้พระทำวัตรเย็น หลังจากนั้นมีการฝึกเจริญจิตภาวนา และนิมนต์พระหรือเชิญฆราวาสนักเผยแผ่ธรรมที่เชี่ยวชาญมาแสดงธรรม การเผยแพร่ธรรมนั้นยังมีการประยุกต์เสริมคุณธรรมให้กับประชาชนทุกระดับ โดยอาศัยบทเพลงธรรมให้ญาติธรรมได้ร่วมกันขับร้องด้วย ก่อนเริ่มเข้าสู่รายการก็จะเปิดเพลงพระรัตนตรัยให้ญาติธรรมได้ขับร้อง และนำสาระจากพระไตรปิฎกมาอ่านให้สมาชิกที่เข้ามาร่วมฟังธรรมได้ฟังโดยพร้อมเพรียงกัน เป็นการศึกษาพระไตรปิฎกไปด้วย หลังจากก็เปิดเพลงสรรเสริญพระบารมีให้ญาติธรรมได้ขับร้อง ไม่ใช่เฉพาะเพียงเท่านั้นทางโครงการวันธรรมยังจัดให้มีเทศน์มหาชาติทุกปีเพื่อตั้งกองทุนเผยแผ่ธรรมของโครงการวันธรรมด้วย

สถานที่จัดได้รับความอุปถัมภ์จากประธานโรงแรมให้จัดในห้องประชุมใหญ่ของโรงแรม ซึ่งประชาชนที่เข้ามาฟังธรรมปฏิบัติธรรมนั้นก็ไม่ว่าเพศ วัย ชนชั้น วรรณะ และไม่เก็บเงิน ไม่เพียงเท่านั้นทางโรงแรมยังมีอาหารว่างไว้บริการฟรีด้วย เหตุที่ทำได้ก็เพราะอาศัยความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของผู้เป็นเจ้าของสถานที่ด้วย และอาศัยประธานฝ่ายสงฆ์คือพระเดชพระคุณพระราชปฏิญาณมุนีที่มีญาติธรรมทั่วสารทิศศรัทธาในตัวท่านด้วย

การเผยแพร่ธรรมในรูปแบบของพระราชปฏิญาณมุนี (เจ้าคุณบุญมา) ท่านมีนิมนต์พระนักเทศน์หรือเชิญฆราวาสที่เชี่ยวชาญทางธรรมมาบรรยาย หลายรูปแบบ คือมีทั้งแบบธรรมเทศนา คือแสดงธรรมบนธรรมาสน์ มีทั้งธรรมบรรยาย คือนั่งหรือยืนบรรยายแบบนักวิชาการ มีทั้งธรรมบันเทิง คือการแสดงธรรมแบบให้เกิดอารมณ์ขันและแบบเทศน์ทำนองแหล่ให้ความบันเทิง ซึ่งการเผยแพร่ธรรมที่โรงแรมนั้นจะมีความแตกต่างจากในวัดอยู่บ้าง เพราะในวัดอาจจะมีแสดงธรรมในรูปแบบแรกอย่างเดียว คือ นั่งแสดงธรรมบนธรรมาสน์ เท่านั้น

โครงการวันธรรมมีการจัดกิจกรรมโดยมีรูปแบบการดำเนินการดังนี้คือ

๒.๖.๑ วัตถุประสงค์ของการจัดโครงการวันธรรม

- (๑) เพื่อให้โรงแรมวันธรรมได้เป็นศูนย์รวมเพื่อที่จะอยู่กันอย่างสันติ
- (๒) เพื่อให้โรงแรมวันธรรม เป็นสถานที่ให้ทุกคนได้มีโอกาสมาร่วมฟังธรรม
- (๓) เพื่อส่งเสริมการศึกษาธรรมและเผยแผ่ธรรมแก่พุทธศาสนิกชน
- (๔) เพื่อให้ธรรมสร้างกำลังใจให้เข้มแข็งสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ในสังคมด้วยความมั่นใจและสติปัญญาที่คิดแต่สิ่งดีๆ

๒.๖.๒ การดำเนินงานของโครงการวันธรรม

โดยคณะกรรมการจัดงานได้ขอเชิญท่านที่มีจิตศรัทธาตรงกันร่วมมือกันจัดงานโดยวางรูปแบบขึ้นคือการอาราธนาพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิที่มีชื่อเสียงเป็นผู้มาบรรยายธรรมและปฏิบัติธรรม

๒.๖.๓ รูปแบบของกิจกรรมโครงการวันธรรม

เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปในรูปแบบเดียวกันจึงกำหนดดังนี้

- (๑) จัดขึ้น ณ โรงแรมวันนา
- (๒) จัดรวมกลุ่มกันขึ้นดำเนินการร่วมกันแบ่งงานกันรับผิดชอบ
- (๓) ผู้จัดควรเป็นผู้ที่มีภูมิถำเนาใกล้เคียงกับโรงแรมที่จัดเพื่อความสะดวกในการเดินทาง
- (๔) สิ่งที่ต้องมีคือโต๊ะหมู่บูชาเก้าอี้สำหรับพระนั่งบรรยายธรรมและพระที่ติดตามมาด้วยเครื่องเสียงสำหรับผู้มาร่วมงานนั่งฟังธรรมโต๊ะสำหรับวางน้ำปานะ ธรรับส่งพระสงฆ์
- (๕) งบประมาณในการดำเนินกิจกรรมโครงการวันธรรมมาจากท่านผู้มีจิตศรัทธาจะบริจาคเพื่อช่วยการดำเนินงานด้านธรรมหรือช่วยบริจาคเพื่อบริการเสริมในสิ่งที่เห็นสมควรจัดให้มีขึ้น เว้นการเรียไรรเงินเพื่อนำเงินไปใช้อย่างอื่น
- (๖) เป้าหมายของการทำงานเพื่อนำธรรมเข้ามาสู่จิตใจของประชาชนเป็นการร่วมมือกันทำงาน
- (๗) ต้องมีพิธีกรประจำที่จะจัดพิธีกรรมและเป็นผู้กล่าวนำซึ่งเป็นอาสาสมัคร
- (๘) จัดตั้งเป็น “โครงการวันธรรม” ขึ้นเพื่อร่วมมือกันดำเนินงานให้เป็นไปด้วยดี

๒.๖.๔ กำหนดการของโครงการวันธรรม

- ๑๘.๐๐ น. เริ่มลงทะเบียนผู้มาร่วมงานสัมนนา
- ๑๘.๑๕ น. เริ่มสวดมนต์และฟังธรรมบรรยายจากพระไตรปิฎก โดยวิทยากร
- ๑๘.๓๐ น. บรรยายธรรมโดยพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิประมาณ ๔๕ นาที

- จบแล้วนำเดินจงกรม ๒๐ นาที และนั่งสมาธิ ๒๐ นาที
- พระเถระไขปัญหาธรรมจากผู้ที่ต้องการถาม
- ถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมกรวดน้ำรับพร

๒๑.๐๐ น. เสร็จพิธีส่งพระสงฆ์กลับวัด

สรุปความว่า การเผยแผ่ธรรมเชิงรุกของ โครงการวันธรรมนี้ จัดทำขึ้นเพื่อเปิดโอกาสให้กับผู้ที่มีความสนใจในพระพุทธศาสนาแต่ไม่มีเวลาเดินทางไปวัด หรือผู้ที่ติดภารกิจในหน้าที่การงาน จะได้ใช้เวลาหลังจากเลิกงานแล้วมาเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา โครงการวันธรรมมีสิ่งอำนวยความสะดวกมากมายซึ่งได้จัดเตรียมไว้สำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรม โครงการนี้จะเป็นประโยชน์ให้กับผู้มีความสนใจใคร่ศึกษาพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา ช่วยทำให้ธรรมของพระพุทธเจ้าค่อย ๆ ซึมซับเข้าสู่จิตใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น ๆ เรื่อย เมื่อมีธรรมเป็นที่พึงประจําใจแล้ว ก็จะทำให้กลายเป็นคนดีในสังคม เป็นคนมีศีลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้น เป็นการช่วยให้สังคมได้รับทราบถึงการพัฒนาชีวิตที่สามารถนำไปสู่สันติสุขตามหลักพุทธธรรมได้ และทำให้คนรุ่นใหม่ได้หันมาสนใจวิธีเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในยุคไอทีตามเมืองใหญ่ ๆ ตามรูปแบบขององค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร

๒.๗ หลักธรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต

ชีวิตมนุษย์เมื่ออยู่ในสังคมเดียวกัน ต้องเผชิญหน้ากับปัญหามากมาย หากไม่มีหลักการครองชีวิต สิ่งทีหลีกเลี่ยงไม่ได้คือความเครียด และเป็นต้นเหตุแห่งโรคภัยไข้เจ็บอันตรายนานาชนิด ดังนั้นสิ่งที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเพื่อตนเองและสังคมจะได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ คือศาสนา เพราะเป็นสถานพัฒนาด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ให้สูงส่งขึ้นตามลำดับขั้น มีระบบการพัฒนาที่วางไว้เป็นระบบเป็นขั้นตอน เป็นผู้นำทางคุณธรรมและจริยธรรม เน้นคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็นหลัก พระพุทธศาสนามีคุณค่าในทางเป็นศาสนาอย่างแท้จริง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ให้ล้าไปทำ ความเสื่อมเสีย และเป็นเครื่องพัฒนาจิตใจให้ก้าวไปสู่หนทางแห่งความเจริญสะอาด สว่าง สงบ ทำให้การดำเนินชีวิตของผู้ที่ประพฤติปฏิบัติได้รับประโยชน์สุข ทั้งในปัจจุบัน ในอนาคต และได้รับประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน ซึ่งเป็นขั้นสูงที่ผู้ปฏิบัติต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกในส่วนงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกหลักธรรม เช่น เบญจศีล – เบญจธรรม พรหมวิหาร ๔ ธรรมชาดวาสธรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและพัฒนาจิตใจ อันเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานในการประพฤติปฏิบัติมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อความสงบและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ผู้วิจัยได้ศึกษาหลักธรรมดังกล่าวนี้ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ เบญจศีล-เบญจธรรม

คำว่า ศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนเองตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^{๔๗}

๒.๗.๑.๑ เบญจศีล หรือศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่ทำให้บุคคลมีความเรียบร้อยทั้งกายวาจาและใจ คือ

(๑) ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์) สัตว์ในที่นี้ หมายถึงสัตว์มีชีวิตทุกชนิด ทั้งมนุษย์ และเดียรัจฉาน นับตั้งแต่สัตว์นั้นมีลมหายใจ ตั้งอยู่ในครรภ์หรือไข่นจนกระทั่งสิ้นลมหายใจคือตาย สัตว์ทุกชนิดย่อมมีสิทธิโดยชอบธรรมในการมีชีวิตของตนไปจนตายเอง ผู้ใดทำให้เขาเสียชีวิตด้วยเจตนา ศีลข้อนี้ขาด

(๒) อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้) หมายถึง การละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของคนอื่น ของหมู่คณะ หรือของส่วนรวม เอามาเป็นของตนโดยวิธีของโจรที่เรียกว่าโจรกรรม เช่น ลัก ฉก กรรโชก ปล้น หลอก ลวง ปลอม ยักยอก เป็นต้น ผู้ทำโจรกรรมลักษณะดังกล่าว ได้ทรัพย์สินมาศีลข้อนี้ขาด

(๓) กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม) กามในที่นี้ หมายถึง เมถุน คือการเสพกามระหว่างชายหญิง การผิดในกาม หมายถึง การเสพกามกับบุคคลต้องห้าม สำหรับชาย เช่นหญิงมีสามี, หญิงมีญาติรักษา และหญิงที่จารีตรักษาได้แก่หญิงที่เป็นเหล่ากอของตน และหญิงหวงห้ามโดยข้อบังคับ เช่นภิกษุณี สามเณรี หญิงรักษาอุโบสถศีล ผู้เยาว์ เป็นต้น ส่วนชายต้องห้ามสำหรับหญิงมี ๒ ประเภท คือสำหรับหญิงที่มีสามี คือชายอื่นนอกจากสามีตนสำหรับหญิงที่ไม่มีสามี คือคนที่มีผู้ใหญ่ปกครองดูแล มิใช่ผู้เป็นอิสระแก่ตน ผู้ใดเสพกามกับคนที่ต้องห้ามดังกล่าวศีล ข้อนี้ขาด

(๔) มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) หมายถึง การแสดงออกด้วยเจตนาบิดเบือนความจริงให้คนอื่นหลงเชื่อ เช่นการแสดงออกทางวาจา คือพูดให้ผิดจากความเป็นจริงโดยวิธีต่างๆ การแสดงออกทางกาย คือการกระทำทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดจากความเป็นจริง เช่นเขียนรายงานเท็จหรือแก้มลักหน้า แก้มลักสันตริษะ แก้มลักแสดงกิริยาอย่างอื่น ซึ่งเป็นที่รู้จักกันให้คนอื่นหลงผิด เชื่อผิดไปจากความจริง ผู้ใดมีเจตนาพูดเท็จ เมื่อผู้ต้องการโกหกนั้นเข้าใจความหมาย ศีลข้อนี้ขาด

(๕) สุราเมรัยมัชฌิมาทักขณานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท) หมายถึง สิ่งเสพติดให้โทษ เช่น สุรา เมรัย ฝิ่น กัญชาและเฮโรอีน เป็นต้น ซึ่งไม่ว่าจะมีชื่ออย่างไรและจะมีการผลิตขึ้นมาอีกในรูปใดก็ตาม หากทำให้ผู้เสพเกิด

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕.

ความมีนเมา ทำให้สติเลือนลอยขาดการควบคุมตนเอง ถือว่าศีลข้อนี้ขาด^{๔๘} ศีล ๕ ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิม ส่วนมากเรียกว่า สิกขาบท ๕ (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน) บ้างธรรม ๕ บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ก็ชื่อว่า เป็นผู้มีสีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่าเบญจศีลที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้น อปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็นนิจศีล (ศีลที่คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำ) บ้าง ว่าเป็นมนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง^{๔๙}

๒.๗.๑.๒ เบญจธรรม หรือเบญจกัลยาณธรรม หมายถึง ธรรม ๕ ธรรมอันดีงาม ๕ อย่างคุณธรรม ๕ ประการคู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจคือ

(๑) เมตตาและกรุณา ได้แก่ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความ สงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ คู่กับศีลข้อที่ ๑

(๒) สัมมาอาชีวะ ได้แก่การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่ ๒

(๓) กามสังวร ได้แก่ความสำรวมในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทาง กามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่ ๓

(๔) สัจจะ ได้แก่ความสัตย์ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ ๔

(๕) สติสัมปชัญญะ ได้แก่ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัว เสมอว่า สิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท คู่กับศีลข้อที่ ๕ ในคุณธรรม ๕ ประการนี้ ข้อ ๒ บางแห่งเป็นทาน (การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่), ข้อ ๓ บางแห่งเป็นสทธานโद्य (ความพอใจด้วยภรรยาของตน), ข้อ ๕ บางแห่งเป็นอัปมาท (ความไม่ประมาท)^{๕๐}

สรุปความว่า หลักธรรมในการดำเนินชีวิต ในหลักธรรมเบญจศีล เบญจธรรม ถือได้ว่าเป็น หลักธรรมพื้นฐานขั้นต้นของการดำเนินชีวิต หากสามารถรักษาศีลให้ครบทั้ง ๕ ได้ตลอดชีวิต บุคคลผู้นั้นก็จะเปลี่ยนสถานะของตนจากปุถุชนคนธรรมดากลายเป็นกัลยาณชนคนดีในทางพระพุทธศาสนา ได้ เป็นผู้มั่งใจที่มีศีลธรรม มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ทุกคน มีความสุขในการดำเนินชีวิตมากยิ่งขึ้น

๒.๗.๒ พรหมวิหาร

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลัก ความประพฤติที่ประพฤติบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนิน

^{๔๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒ - ๓๐๓, ดูรายละเอียดใน พันเอก ปิ่น มุกกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, หน้า ๔๒๑ - ๔๒๗.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕ - ๑๗๖.

ชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหมหรือธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม หรือธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีความยิ่งใหญ่ เรียกอีกอย่างว่า อัปมัณฺญา ๔ เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณไม่จำกัดขอบเขต ซึ่งประกอบด้วยธรรมมี ๔ อย่าง คือ

๒.๗.๒.๑ เมตตา หมายถึง ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า มีน้ำใจเยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลายหรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร

๒.๗.๒.๒ กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ ไม่นิ่งดูตายหรือทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย

๒.๗.๒.๓ มุทิตา หมายถึง ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุขเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๒.๗.๒.๔ อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบเที่ยงตรงดุษฎีราชัง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักการวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจควรทำเพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือควรได้รับผลอันสมกับที่รับผิดชอบ^{๕๑} สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสอานิสงส์ของเมตตาไว้ในเมตตาสูตร ๑๑ ประการคือ

- (๑) กลับเป็นสุข
- (๒) ตื่นเป็นสุข
- (๓) ไม่ฝันร้าย
- (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
- (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย
- (๖) เทวดาทั้งหลายรักษา
- (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราทำลายไม่ได้
- (๘) จิตตั้งมั่นได้เร็ว
- (๙) สิ้นน้ำสลดใส

^{๕๑} อิง.จตุกก (บาลี) ๒๑/๑๒๕/๑๔๕ - ๑๔๗, อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๙๐-๑๙๓, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

(๑๐) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย

(๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม (อรหัตตผล) ย่อมเข้าถึงพรหมโลก^{๕๒}

สรุปความว่า พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมประจำใจสำหรับผู้ดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันมาก เพราะเป็นหลักธรรมที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์มีความเมตตาปราณีกันมากขึ้นกันสังคม สามารถช่วยให้ความโกรธ เกลียด ชัง กันลดน้อยลง หากสามารถนำพรหมวิหาร ๔ มาพัฒนาใช้ในการดำรงชีวิตก็จะทำบุคคลผู้นั้นเป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัว มีความสงบสุขและมีจิตใจที่มีความเอื้อเฟื้อ เพื่อแผ่คอยช่วยเหลือผู้อื่น มองโลกในแง่ดียิ่งขึ้น

๒.๗.๓ ขรवासธรรม

ขรवासธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับขรवास ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ มี ๔ ประการด้วยกันคือ

๒.๗.๓.๑ สัจจะ ได้แก่ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง

๒.๗.๓.๒ ทมะ ได้แก่ การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดนิสัยแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนเองให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา

๒.๗.๓.๓ ขันติ ได้แก่ ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๒.๗.๓.๔ จาคะ ได้แก่ ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย ผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตัว^{๕๓} ธรรมของผู้ครองเรือนที่เรียกว่า ขรवासธรรมนั้น เป็นข้อปฏิบัติโดยตรงของพวกขรवास ถ้าขรवासผู้ใดขาดธรรม ๔ ประการนั้น การดำรงชีวิตจะไม่มี ความราบรื่น และไม่มี ความสงบสุข แต่ถ้าขรवासผู้ใดยึดธรรมทั้ง ๔ นั้นเป็นข้อปฏิบัติ การครองเรือนก็จะราบรื่น มีความสุขความเจริญ^{๕๔}

สรุปความว่า หลักธรรมในข้อขรवासธรรม ๔ ประการนี้ เป็นธรรมที่มีความสำคัญสำหรับใช้ในการครองเรือนของชีวิตมนุษย์ การดำรงชีวิตหากขาดความซื่อสัตย์ ขาดการควบคุมจิตใจ ขาดความอดทนอดกลั้น และขาดความเสียสละ ก็จะทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น การฉ้อโกง การทะเลาะวิวาท มีความเห็นแก่ตัวกันมากขึ้น ปัญหาเหล่านี้จะเป็นต้นเหตุทำให้สังคมเกิดความไม่สงบสุข

^{๕๒} อก.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๒๘๔-๒๘๕., อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕-๔๒๖.

^{๕๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๐/๒๕๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๐/๓๕๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

^{๕๔} พันเอก ปิ่น มุกกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, หน้า ๔๕๘.

๒.๗.๔ ทิศ ๖

คำว่า ทิศ ในที่นี้ หมายถึง บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว^{๕๕} พระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องทิศหกไว้เพราะทอดพระเนตรเห็นสังคมาณพผู้กำลังไหว้ทิศต่างๆ อยู่กลางแจ้ง ทรงประสงค์จะชี้แจงแสดงทางถูกต้องและความสำคัญของทิศทั้งหกเพื่อให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้องต่อสังคมาณพนั้น จึงตรัสกับสังคมาณพถึงการไหว้ทิศทั้งหกเช่นนั้นทุกวันนี้ว่า “คุณหดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ พึงทราบว่ามารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า พึงทราบว่าอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่าบุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง พึงทราบว่ามิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่าทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง พึงทราบว่าสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน”^{๕๖} ความมุ่งหมายคือพระพุทธเจ้าโปรดแนะให้แบ่งคนทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับตัวเราเป็น ๖ ประเภท แต่ทรงเปรียบเทียบกับทิศ ๖ เพื่อให้จำง่าย ประจวบกับการแสดงธรรมหมวดนี้ครั้งแรกพระองค์แสดงแก่สังคมาณพ ผู้กำลังไหว้ทิศอย่างมกมาย เหตุที่ต้องแบ่งคนออกเป็นประเภทอย่างนี้ก็เพราะความสำคัญของคนเหล่านั้นแตกต่างกัน ทางที่เราจะปฏิบัติต่อคนเหล่านั้นก็แตกต่างกัน จะดีเสมอกันหมดไม่ได้^{๕๗} มี ๖ ประการ ดังต่อไปนี้

๒.๗.๔.๑ บุตรพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (๔) จักประพฤติดนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
- (๕) มอบสมบัติให้ในเวลาอันสมควร

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๑.

^{๕๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๖/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๕๗} พันเอก ปิ่น มุกกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, หน้า ๔๔๘.

๒.๗.๔.๒ ศิษย์บำรุงอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- (๒) เข้าไปคอยรับใช้
- (๓) เชื้อฟาง
- (๔) ดูแลปรนนิบัติ
- (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) แนะนำให้เป็นคนดี
- (๒) ให้เรียนดี
- (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
- (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
- (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

๒.๗.๔.๓ สามีพึงบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ให้เกียรติยกย่อง
- (๒) ไม่ดูหมิ่น
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้
- (๕) ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดการงานดี
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
- (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

๒.๗.๔.๔ กลุ่มบุตรพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
- (๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก

(๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

(๔) วางตนสม่ำเสมอ

(๕) ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่ออนุเคราะห์
กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

(๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

(๓) เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้

(๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

(๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

๒.๗.๔.๕ นายพึงบำรุงทาสนกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) จัดการงานให้ตามสมควรแก่กำลัง

(๒) ให้อาหารและค่าจ้าง

(๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

(๔) ให้อาหารมีรสแปลก

(๕) ให้อย่างตามโอกาส

ทาสนกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์
นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย

(๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย

(๓) ถือน้ำเอาน้ำของที่นายให้

(๔) ทำงานให้ดีขึ้น

(๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

๒.๗.๔.๖ กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

(๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

(๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

(๔) เปิดประตูต้อนรับ

(๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อม
อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
- (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- (๖) บอกทางสวรรค์ให้^{๕๘}

สรุปความว่า หลักธรรมทิศ ๖ มีความเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ที่มีความใกล้ชิดตัวเรา
เป็นบุคคลที่มีความสำคัญ การสามารถเข้าใจหลักธรรมทิศ ๖ ก็จะทำให้บุคคลผู้นั้นมีความเคารพต่อ
บุคคลที่สำคัญ ๆ ในทิศทั้ง ๖ เช่น บิดา มารดา ครูอาจารย์ บุตร มิตรสหาย ลูกจ้าง และนักบวช การ
ที่แบ่งออกเป็นทิศ ๖ เพราะว่า จะแบ่งความสำคัญตามลำดับ เพื่อจะได้ทราบว่าควรประพฤติปฏิบัติ
ต่อบุคคลในทิศทั้ง ๖ ได้อย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างไร

๒.๗.๕ อบายมุข ๖

อบายมุข หมายถึง ช่องทางของความเสื่อม ทางแห่งความพินาศ เหตุย่อเย็บไปแห่งโลก
ทรพย์^{๕๙} มี ๖ ประการ คือ

๒.๗.๕.๑ การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่ง
ความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒.๗.๕.๒ การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็น
อบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒.๗.๕.๓ การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒.๗.๕.๔ การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็น
อบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒.๗.๕.๕ การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย

๒.๗.๕.๖ การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโลกะทั้งหลาย^{๖๐}

อบายมุขทั้ง ๖ ประการนี้ เป็นเครื่องนำมาซึ่งความฉิบหาย หากใครตั้งอยู่ในความ
ประมาทหมกมุ่นอยู่กับอบายมุขทั้ง ๖ ประการนี้จักประสบแต่ความทุกข์ทั้งทางกาย วาจาและ

^{๕๘} ที.ปา (บาลี) ๑๑/๒๖๗ - ๒๗๒/๑๖๔ - ๑๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗ - ๒๗๒/๒๑๒ - ๒๑๖.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^{๖๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

ใจ ปราศจากความเจริญรุ่งเรืองตลอดชีวิต พระบรมศาสดายังได้ตรัสถึงโทษของอบายมุขในแต่ละข้อออกไปอีกดังต่อไปนี้

โทษแห่งสุราเมรัย ๖ ประการ คือ

- (๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
- (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักร่างกาย
- (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ คือ

- (๑) ชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาตน
- (๒) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
- (๓) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- (๔) เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ
- (๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
- (๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง

โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ คือ

- (๑) มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๒) มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๓) มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๔) มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๕) มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น)
- (๖) มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)

โทษแห่งการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการ คือ

- (๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร
- (๒) ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป
- (๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- (๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
- (๕) ถูกมิตรอำมาตย์ (เพื่อนร่วมงาน) ดูหมิ่น
- (๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถ

จะเลี้ยงดูภรรยาได้

โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ คือ

- (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
- (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
- (๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
- (๔) เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
- (๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
- (๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย

โทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ คือ

- (๑) มักอ้างว่า “หนาวเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๒) มักอ้างว่า “ร้อนเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๓) มักอ้างว่า “เวลาเย็นเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๔) มักอ้างว่า “เวลายังเช้าเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๕) มักอ้างว่า “หิวเกินไป” แล้วไม่ทำงาน
- (๖) มักอ้างว่า “กระหายเกินไป” แล้วไม่ทำงาน

เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้นที่
เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป^{๖๑}

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเป็นพระคาถาประพันธ์สรุปอธิบายไว้ว่า

เพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนดีแต่พูดก็มี

เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น ผู้ใดเป็นเพื่อนได้

ผู้นั้นจัดว่าเป็นเพื่อนแท้เหตุ ๖ ประการนี้ คือ

- (๑) การนอนตื่นสาย
- (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น
- (๓) การผูกเวร
- (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย
- (๕) การมีมิตรชั่ว
- (๖) ความตระหนี่จัด

ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ

คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว

มีมารยาทและความประพฤติชั่ว

ย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง คือ

^{๖๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๘ - ๒๕๓/๑๕๘ - ๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘ - ๒๕๓/๒๐๒-๒๐๕.

จากโลกนี้และจากโลกหน้า

เหตุ ๖ ประการนี้ คือ

(๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง

(๒) นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง

(๔) นอนหลับในกลางวันเพื่อยกกลางคืน

(๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด

ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ

ผู้ใดเล่นการพนัน ดื่มสุรา

ล่วงละเมิดหญิงผู้เป็นที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น

คบแต่คนเลว และไม่คบหาคนเจริญ

ผู้นั้นย่อมเสื่อมเหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น

ผู้ใดดื่มสุรา ไร้ทรัพย์

ไม่ทำงานเลี้ยงชีพ เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ

ผู้นั้นจักจมลงสู่หน้เหมือนก้อนหินจมน้ำ

จักทำความมัวหมองให้แก่ตนทันที

คนชอบนอนหลับในเวลากลางวัน

ไม่ลุกขึ้นในเวลากลางคืน เป็นนักเลงขี้เมาประจำ

ไม่สามารถครองเรือนได้

ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลย

หนุ่มสาวที่ละทิ้งการงาน

โดยอ้างว่า “เวลานี้หนาวเกินไป

เวลานี้ร้อนเกินไป เวลานี้เย็นเกินไป” เป็นต้น

ส่วนผู้ใดทำหน้าที่ของบุรุษ

ไม่ใส่ใจความหนาว ความร้อน ยิ่งไปกว่าหญ้า

ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุข^{๖๒}

สรุปความว่า หลักธรรมในหัวข้อ อบายมุข ๖ มีไว้เพื่อเตือนสติในการดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ให้ตกไปสู่ทางแห่งความพินาศ เป็นการให้เห็นโทษของอบายมุขทั้ง ๖ ว่าเป็นเหตุแห่งความย่อยยับต่อทรัพย์สินของเราอย่างไร เมื่อเห็นโทษของอบายมุข ๖ แล้ว ก็จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมด้วยความไม่ประมาท ก็จะสามารถทำให้ชีวิตมีความเจริญรุ่งเรืองและมีความสุขขึ้น

^{๖๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๕๙ - ๑๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕-๒๐๗.

๒.๗.๖ ภาวนา

การภาวนา คือ การนำตนเองเข้ารับการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตให้เป็นคนดีในทางพระพุทธศาสนา การจะเป็นคนดีในจุดมุ่งหมายในทางพระพุทธศาสนาได้นั้น หากเน้นแต่เรื่องการพัฒนาปัญญาทางโลกในขั้นสูงสุด คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) ปัญญาที่เกิดจากการคิดตาม (จินตมยปัญญา) ปัญญา ๒ ตัวนี้ แม้จะพัฒนาเพียงให้สูงเพียงใด ก็เป็นปัญญาที่ไม่สามารถนำมาใช้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตที่ต้นเหตุที่เกิดขึ้นภายในจิตใจได้ ยังคงเป็นผู้ที่มี ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) ความหลง (โลภะ) อยู่เต็มจิตใจ เมื่อเกิดปัญญากับชีวิตขึ้น ก็มีการแสดงออกทาง กาย วาจา ใจ ที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจน การจะสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีจิตที่มีปัญญาในทางพระพุทธศาสนาได้นั้น จำเป็นต้องปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา (ภาวนามยปัญญา) เท่านั้น เพราะทางอื่นนอกจากนี้ ไม่สามารถพัฒนาจิตของตนให้เกิดปัญญาสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาได้ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สามารถช่วยแก้ไขปัญญาที่เกิดขึ้นที่ต้นเหตุของชีวิตมนุษย์ได้ สามารถทำให้มนุษย์มีความเข้าใจในสิ่งที่กำลังดำเนินอยู่ มีสติควบคุม กาย วาจา และใจ ให้มีความสำรวม ระมัดระวังมากขึ้น และเกิดความสงบสุขมีความสุขมากขึ้น

ในพระพุทธศาสนามีวิธีการปฏิบัติภาวนาอยู่ ๒ วิธี คือ

๑) สมถภาวนา คือ การฝึกจิตให้เกิดสมาธิ มีความสงบ มีความหมายดังนี้คือ

วคตโม ตสฺมี สมเย สมโณ โหติยา ตสฺมี สมเย จิตตสฺส จูติสณฺฐิติ อวฺภูติ อวิสาหาโร อวิกฺโข อวิสาธุภูมฺมานสตา สมโณสมาธินฺทริยสมาธิพลฺลสมาสมาธิ อยฺตสฺมี สมเย สมโณ โหติแปลความว่าสมณะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นไฉน^{๖๓}

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่ายสมณะ สมาธินทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสมณะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ดังนั้น สมถภาวนา จึงหมายถึงอุบายวิธีสำหรับฝึกจิตให้สงบภาวะที่จิตสงบอันเกิดจากการเจริญสมถภาวนาไม่ว่าจะได้สมาธิในระดับใดก็ตามก็ถือว่าได้สมาธิแล้วเหตุที่ต้องฝึกจิตให้เกิดสมาธิ เพราะว่าโดยธรรมชาติ ปุณฺชนํจะถูกลีเลศทำให้จิตไม่สงบเสมอพระพุทธศาสนาอธิบายว่า การที่จิตไม่สงบนั้นเป็นเพราะจิตถูกนิรวณ ๕ ชนิด เข้าครอบงำนิรวณ ๕ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะวิจิกิจฉภาการที่จิตถูกนิรวณตัวใดตัวหนึ่งในนิรวณ ๕ เข้าครอบงำ ถือว่าจิตถูกรบกวนไม่เป็นสมาธิ แล้ว ใน ความ รู้ สึก ข อง คน ทั่ว ไป ก าร ฝึ ก ส มา ธิ ต ้อง ให้ มี ส มา ธิ มา ก ๆ (ขั้นอุปปนาสมาธิ)จึงจะถือได้ว่า ประสบความสำเร็จในการฝึกสมาธิ หากฝึกสมาธิได้เพียงชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) ไม่ถือว่าประสบความสำเร็จ แต่ตามหลักวิปัสสนาภาวนาจิตที่เป็นขณิกสมาธิ ก็เป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาวิปัสสนาปัญญา

^{๖๓} อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๔๕/๓๐., (ไทย) ๓๔/๔๕/๓๐.

อย่างไรก็ตาม การที่จะใช้หลักสมถภาวนาเพียงอย่างเดียวในการฝึกพัฒนาจิต แม้จะพัฒนาฝึกให้ถึงขั้นสูงสุดของสมถภาวนา ก็ยังไม่สามารถพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาได้ ไม่สามารถรู้แจ้งเห็นจริง ใน ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ความไม่มีตัวไม่มีตนของชีวิตมนุษย์ได้ แต่สิ่งที่ได้จากการฝึกสมถภาวนา คือ สมาธิขั้นสูงสุด และพบความสงบสุขทางจิต ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความสุข อาจทำให้เกิดความยึดติดความสุขนั้นได้ หากผู้ปฏิบัติมีความยึดติดกับความสงบความสุขอยู่เพียงแค่นี้ ก็จะทำให้การพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนาไม่มีความก้าวหน้า ดังนั้นการจะพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาได้นั้น จำเป็นต้องฝึกวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น

๒) วิปัสสนาภาวนา คืออุบายวิธีสำหรับฝึกจิตให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายความหมายของวิปัสสนาไว้ว่า

กตมา ตสมิ สมเย วิปัสสนาโหติยา ตสมิ สมเย ปญญาปชานานาวิจโย ปวิจโย ธมมวิจโย สลลภุขณาอุปลภุขณาปจจุปลภุขณาปณฺทิจโจโกสลลเนปฺยุญฺเวยภยา จินตา อุปปริกขา ภูริเมธา ปริณายิกาวิปัสสนาสมปชยุญฺปโตโท ปญญาปญฺญินฺทริยํปญญาพลํปญญาสถลํปญญาปาสาโท ปญญา อาโลโก ปญญาโอภาโสปญญาปชฺโชโต ปญฺญารตนอโมโหธมมวิจโย สมมาทิฏฺฐยตฺถสมิ สมเย วิปัสสนา โหติ

แปลความว่าวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นฉนปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจยความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้งความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลสปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนรัตนะ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิปัสสนา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๖๔}

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาที่กล่าวมา จะต้องปฏิบัติสมถภาวนาก่อน เพราะสมถภาวนาเป็นภาวนาพื้นฐานที่จะทำให้จิตเป็นสมาธิ อันจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาปัญญา โดยเลือกจากวิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัญญา ๔ อาหารูปกกุศลสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑^{๖๕} วิธีใดวิธีหนึ่งที่เหมาะกับการจิตของตน มาเป็นข้อวัตรในการปฏิบัติจนจิตเป็นสมาธิ แล้วนำสมาธินั้นมาเป็นบาทฐานในการพัฒนาปัญญาต่อไปในเวลาปฏิบัติจริง สำหรับผู้ที่ต้องการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา แม้จะไม่เคยนำภาวนา ๔๐ วิธีมาเป็นข้อวัตรในการปฏิบัติ แต่ก็สามารถปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้ โดยไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับสมถภาวนาเลย จิตมีสมาธิตามหลักสมถภาวนาที่ผู้ปฏิบัติคาดหวังที่จะได้ ก็จะเกิดขึ้นมาเองในเวลาเจริญ

^{๖๔} อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๔๕/๓๐., (ไทย) ๓๔/๔๕/๓๐.

^{๖๕} ที.ส.(บาลี) ๑๒/๖๕/๕๗.

วิปัสสนาภาวนาแนวสติปัฏฐาน อีกทั้งผู้เจริญวิปัสสนาไม่ควรคำนึงว่า ตนเองมีจริตที่เหมาะสมกับวิปัสสนาภาวนาหรือไม่ เพราะผู้ปฏิบัติจะมีจริตชนิดใดก็ตาม ก็สามารถปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้^{๖๖}

สรุปความว่า ชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันต้องเผชิญกับปัญหามากมาย ทำให้มีความเครียดและเกิดความทุกข์ทางใจมากยิ่งขึ้น สิ่งที่จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขได้นั้น คือ ศาสนา ในทางศาสนาพุทธมีหลักธรรมในการนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อเป็นเครื่องมือพัฒนาจิตใจให้ก้าวไปสู่หนทางแห่งความเจริญ สว่าง สงบ ทำให้การดำเนินชีวิตของผู้ที่ประพฤติปฏิบัติได้รับประโยชน์สุข ทั้งในปัจจุบัน ในอนาคต ซึ่งในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้เลือกหลักธรรมเช่น เบญจศีล เบญจธรรม พรหมวิหาร ๗ รวบรวมเป็นต้น มาอธิบายเพื่อเป็นหลักธรรมพื้นฐานในการประพฤติปฏิบัติมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อความสงบและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข และสิ่งที่สำคัญที่สุดในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาได้นั้น ต้องมีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น เพราะเป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า จะสามารถเป็นหนทางแห่งความพ้นทุกข์ได้ การเผยแผ่ธรรมในปัจจุบันให้ความสำคัญในการบรรยายธรรม และวิธีการต่าง ๆ ที่ให้ผู้ฟัง ได้เห็น ได้ยิน และเพียงพอให้เข้าใจเท่านั้น ยังขาดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จำเป็นต้องมีการเผยแผ่ควบคู่กันก็จะทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีความสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น

๒.๘ ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๘.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๒.๘.๑.๑ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการเผยแผ่เชิงรุก^{๖๗} สรุปเนื้อความได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นลักษณะตั้งรับ คือการสอนและการแสดงธรรมในวันพระและกิจกรรมทางศาสนาอยู่ในวัดเป็นส่วนใหญ่ แต่ในปัจจุบันโลกอยู่ในยุคของการแข่งขันพระพุทธศาสนาจะเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบเชิงรับไม่ได้ ต้องมีเชิงรุกด้วย ท่านได้ยกตัวอย่างการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในยุคแรก คือการเผยแผ่เชิงรุกจึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เดิมอยู่ในลักษณะเผยแผ่แบบตั้งรับ ขณะนี้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาแห่งโลก คือเป็นศูนย์กลางในการติดต่อ

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พระศรีวรญาณ (วิ), เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, หน้า ๓๐๑ - ๓๒๐.

^{๖๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การเผยแผ่เชิงรุก, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘). หน้า ๓๔.

ประสานงานสำหรับชาวพุทธทั่วโลก โดยมีศูนย์กลางอยู่ในประเทศไทย นี่คือการเผยแผ่เชิงรุกในระดับโลก การเผยแผ่เชิงรุกที่พระสงฆ์ต้องดำเนินการไปพร้อมกับการเผยแผ่เชิงรับคือการศึกษาสงเคราะห์ การให้ทุนการศึกษาเด็กทั้งชั้นประถม, ชั้นมัธยม และมหาวิทยาลัย การส่งพระสงฆ์ไปสอนวิชาพระพุทธศาสนาตามโรงเรียนต่างๆ เช่นโรงเรียนวิถีพุทธ การให้การศึกษาพระพุทธศาสนาผ่านวิทยุ, โทรทัศน์ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งก็คือสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่งานสังคมสงเคราะห์ งานช่วยเหลือชาวบ้านโดยธรรมชาติมนุษย เรื่องปากเรื่องท้องเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าท้องยังหิวอยู่ การพูดเรื่องอื่นๆ ก็ไม่มีประโยชน์ ดังนั้นคณะสงฆ์ต้องช่วยเหลือชาวบ้าน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำ การช่วยเหลือผู้ประสบภัยต่างๆ เช่น น้ำท่วม, ไฟไหม้, ผู้ประสบภัยสึนามิ การสร้างสาธารณประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล สุขศาลา เป็นต้น อันที่จริงพระสงฆ์ก็ดำเนินการอยู่บ้างแล้ว แต่ต้องทำให้ต่อเนื่อง มิฉะนั้นจะไม่ทันศาสนาอื่นๆ ที่กำลังเผยแผ่เชิงรุกอย่างหนักอยู่ในขณะนี้ มิฉะนั้นพระพุทธศาสนาก็จะอยู่ในเมืองไทยไม่นาน ถ้ามีแต่การเผยแผ่แบบตั้งรับอย่างเดียวต้องมีการเผยแผ่เชิงรุกอย่างมั่นคงตามไปด้วย

๒.๘.๑.๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ในเรื่องพุทธวิธีบริหาร^{๖๘}

สรุปความได้ว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เมื่อจะประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายเป็นที่รู้จักของประชาชนพระองค์ก็ต้องใช้วิธีการเผยแผ่เชิงรุก ท่านเรียกว่า พุทธวิธีบริหาร มี ๕ ข้อ คือ

(๑) พุทธวิธีในการวางแผน เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วทรงแสดงธรรมจนกระทั่งมีพระสาวกพระองค์ก็ทรงวางแผนเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยส่งพระสาวกไปตามที่ต่างๆ ให้ไปแยกกันส่วนพระองค์เสด็จไปพระองค์เดียวที่แคว้นมคธ ในการวางแผนประกาศพระพุทธศาสนานั้นพระองค์กำหนดให้ทุกรูปกำหนดข้อปฏิบัติเหมือนกัน ๒ ข้อคือ (๑) อตฺตหิตสมบัติ ได้แก่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ส่วนตัว (๒) พรหิตปฏิบัติ ได้แก่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ของผู้อื่น

(๒) พุทธวิธีในการจัดองค์กร การรับบุคคลเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ไม่มีการกีดกันเรื่องชั้นวรรณะ เหมือนกับศาสนาพราหมณ์ ทุกคนมีสิทธิเหมือนกันหมด แต่เมื่อบวชแล้วต้องเคารพกันตามลำดับพรรษา ผู้ที่บวชทีหลัง ต้องเคารพผู้ที่บวชก่อน โดยไม่คำนึงถึงอายุ เมื่อพระสงฆ์มากขึ้นพระองค์ก็มอบให้คณะสงฆ์บริหารจัดการกันเอง เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นคณะสงฆ์ก็จัดการแก้ปัญหาเองตามหลักพระธรรมวินัย พระองค์ทรงแต่งตั้งพระเถระที่มีความเชี่ยวชาญในตำแหน่งนั้นๆ ที่เรียกว่า เอตทัคคะ เพื่อรับภาระต่างๆ เป็นการกระจายอำนาจให้ท่านเหล่านั้นช่วยงานคณะสงฆ์

(๓) พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล การรับคนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่แก่คณะสงฆ์ให้คณะสงฆ์ดำเนินการคัดเลือกในการให้อุปสมบทแก่กุลบุตรที่เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรม เมื่อบวชแล้วต้องศึกษาอยู่กับพระอุปัชฌาย์ ๕ ปี จึงจะพ้นนิสสัยมุตตะกะ คือพ้นจากการ

^{๖๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓.

ฟังพระอุปฌาย์ แต่ก็ต้องศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพราะหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดหลักไตรสิกขา คือศีล, สมาธิ, ปัญญา เนื่องจากพระองค์ประสงค์ให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

(๔) พุทธวิธีในการอำนวยการ พระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติของภาวะผู้นำที่พร้อม คือมีอรรถาธิบายสมบัติและปรกติปฏิบัติ จึงบริหารกิจการพระพุทธศาสนาเจริญไปด้วยดี เพราะพระองค์ไม่สั่งการด้วยการใช้อำนาจคือไม่ใช้วิธีเผด็จการ แต่พระองค์เป็นพระธรรมราชาคือใช้หลักธรรมาธิปไตยในการปกครองอำนวยการจึงไม่มีปัญหาในองค์กรสงฆ์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานก็ได้ทรงแต่งตั้งใครเป็นศาสดาแทน แต่พระองค์ให้คณะสงฆ์ยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง เพราะพระองค์ยึดหลักธรรมาธิปไตย

(๕) พุทธวิธีในการกำกับดูแล การกำกับดูแลคณะสงฆ์หมู่มากพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ๒๒๗ ข้อ เป็นเครื่องกำกับดูแลคณะสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ประเมินตนเองว่าได้ปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติไว้หรือไม่ ถ้าไม่ปฏิบัติก็มีบทลงโทษตามพระวินัยข้อนั้นๆ นอกจากนั้นทุกกึ่งเดือนในวันพระ ๑๕ ค่ำ มีประเพณีปฏิบัติเรียกว่าการสวดปาฏิโมกข์ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุนำสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัยมาสวดให้กันและกันฟัง เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามและตรวจสอบตัวเองนอกจากนั้นพระองค์ก็ทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ทำการปวารณา คือการว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกันได้ ต่อคณะสงฆ์ในวันออกพรรษา เหมือนกับการประชุมทรัพย์สินโดยไม่มีการโกรธเคืองกัน

๒.๘.๑.๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๙} ได้บรรยายเรื่องพุทธวิธีในการสอนสรุปได้ว่านักปราชญ์ทั้งหลายและพุทธศาสนิกทั้งหลายเคารพยกย่องและบูชาพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอนได้ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เพราะพระองค์มีคุณสมบัติผู้สอน เช่น ด้านบุคลิกภาพ คือพระวรกายสง่างาม และพระสุรเสียงไพเราะโน้มน้าวให้ผู้ฟังอยากฟัง ด้านคุณธรรมพระองค์มีทั้งพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ และลีลาการสอนคือแจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า และร่าเริง วิธีการสอนของพระองค์ พระองค์ใช้วิธีสอนแบบต่างๆ เช่นแบบสนทนา, แบบบรรยาย, แบบตอบปัญหา และแบบวางกฎข้อบังคับ ส่วนกลวิธีและอุบายประกอบการสอน เช่น การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ, การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา, การใช้อุปกรณ์การสอน, การทำเป็นตัวอย่าง, การเล่นเกม เล่นคำ และใช้ในความหมายใหม่, อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล, การรู้จักจังหวะและโอกาส ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ, การลงโทษ และให้รางวัล, กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า พุทธวิธีการสอนที่พระองค์นำมาใช้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปทั่วประเทศอินเดีย เพราะสมัยที่พระองค์

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.

เสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์มีเจ้าลัทธิมากมายต่างก็ถือว่าลัทธิของตนเองดีที่สุดทั้งนั้น เช่น ครูทั้งหกเป็นต้น คำสอนของพระองค์ขัดแย้งกับคำสอนเดิมและความเชื่อถือของคนในยุคนั้นเช่นเรื่อง วรรณะ ๔ นอกจากนั้นขอบเขตการเผยแผ่คำสอนของพระองค์ก็กว้างขวาง คือเสด็จไปสั่งสอนประชาชนซึ่ง มีพื้นฐานที่แตกต่างกันตามแว่นแคว้นต่างๆ ทรงสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจและยอมเป็นศิษย์ของพระองค์ นับแต่พระราชามหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

๒.๘.๒ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๘.๒.๑ พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ)^{๗๐} ได้รวบรวมผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ชื่อพุทธศาสตร์ปริทรรศน์รวมผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในบทความเรื่องพระพุทธศาสนากับการพัฒนา โดยเฉพาะตอนที่ ๑.๒ บทบาทของวัดและพระสงฆ์ในปัจจุบันสรุปได้ว่า

๑) ความเปลี่ยนแปลงทำให้บทบาทของวัดเปลี่ยนไป คือเมื่อประเทศไทยได้มีการพัฒนาประเทศให้เท่าทันอารยธรรมตะวันตกในช่วง ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา ประเทศชาติได้พัฒนาตามตะวันตก ความสำคัญของวัดก็เริ่มลดลงเรื่อยๆ บทบาทเด่นๆ ของวัด เช่น การจัดการศึกษา เมื่อก่อนการศึกษาเริ่มที่วัดทั้งนั้น ได้ถูกเปลี่ยนจากวัดเป็นผู้นำในการศึกษา บทบาทนี้กลายเป็นหน่วยงานรัฐบาลและเอกชนเป็นผู้นำไป การรักษาพยาบาล การทำสมุนไพรมะ เป็นหน้าที่ของสถานีนอนามัยและโรงพยาบาลไป การตัดสินคดีข้อพิพาทต่างๆ เป็นหน้าที่ของศาลยุติธรรม เป็นต้น ทั้งๆ ที่บทบาทเหล่านี้ในอดีตพระสงฆ์เป็นผู้นำทั้งสิ้น

๒) การฟื้นฟูบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน เมื่ออารยธรรมตะวันตก การศึกษาแผนใหม่ การพัฒนาสมัยใหม่ สื่อและการบันเทิงเพื่อการค้ามีการแพร่หลายในสังคมไทย สังคมก็เกิดผลกระทบทุกด้าน และสังคมไทยมีวัฒนธรรมรับมากกว่าและนำมาใช้โดยไม่ปรับเปลี่ยนเข้ากับสภาพสังคมไทย บทบาทของพระสงฆ์ก็ถูกกระทบลดบทบาทที่มีอยู่ไปด้วย อย่างไรก็ตามวัดต่างๆ ก็พยายามแก้ปัญหา และได้แก้ไขปัญหานั้นมี ๓ ลักษณะ คือ

(๑) แก่ด้วยกำลังและความพยายามของวัดเอง เช่น วัดใหญ่ๆ มีวัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดไร่ขิง และวัดโสธรวราราม เป็นต้น ด้วยการจัดการศึกษาเพื่อเยาวชนเช่น โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การช่วยเหลือประชาชนด้านสังคมสงเคราะห์ มอบทุนการศึกษา สร้างสาธารณประโยชน์ด้วยการอุดหนุนจากประชาชน

(๒) ร่วมมือกับรัฐเพื่อแก้ปัญหาได้แก่คณะสงฆ์ทำ โครงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก เช่น โครงการพระธรรมทูต โครงการพระธรรมจาริก โครงการสาธารณสุขมูลฐาน โครงการแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง เป็นต้น โครงการเหล่านี้คณะสงฆ์ร่วมมือกับรัฐ และองค์กรเอกชนในการแก้ปัญหา เช่น

^{๗๐} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ รวมผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๙.

ร่วมกับมูลนิธิเอเชียในการจัดกลุ่มประสานงานการพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออก เฉียงเหนือ จัดอบรมตามโครงการอบรมพระสงฆ์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ร่วมมือกับมูลนิธิหมอชาวบ้าน จัดอบรมพระสงฆ์ด้านอนามัยทั้งเหนือและหนกลาง และจัดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในท้องถิ่นชนบทร่วมกับมูลนิธิเผยแผ่ชีวิตอันประเสริฐ (ผชป.) เป็นต้น

๓) พระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่พัฒนาสังคม เมื่อประมวลแล้วมี ๓ ประการด้วยกัน คือ

(๑) เป็นผู้นำทางด้านพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ บทบาทของพระสงฆ์เหล่านี้จะเห็นได้ชัดเจนคือ การเกิดขึ้นของคณะธรรมทานไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยการนำของท่านพุทธทาส, การเปิดวัดป่าในสายธรรมยุติกนิกาย จนถึงสมัยอาจารย์มั่น ภูริทตฺโตและสำนักปฏิบัติธรรม สายมหานิกาย คือของหลวงพ่อกา วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี, การเกิดขึ้นของสำนักภาวนาแบบ ยุบหนอ พองหนอ ซึ่งมีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลาง เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๙๓ อันมีต้นแบบมาจากพม่า

(๒) เป็นผู้ทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่ประชาชน สถาบันสงฆ์ได้ทำหน้าที่ด้านการศึกษา มาตลอดโดยเฉพาะเปิดโอกาสให้เด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาจากชนบทที่ไม่มีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐ ก็ได้อาศัยการเพาะบ่มฝึกฝนอบรมจากสถาบันศาสนา เช่น การศึกษาที่คณะสงฆ์จัดได้แก่การศึกษา แผนกบาลี - นกธรรม และการศึกษาแผนใหม่ ได้แก่มหาวิทยาลัยสงฆ์ ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงทำให้เกิดผู้มีความรู้ในทาง พระพุทธศาสนาได้เป็นกำลังของพระศาสนาและช่วยเหลือสังคมประเทศชาติเป็นอย่างมาก

(๓) เป็นผู้นำด้านการพัฒนาชนบท พระสงฆ์ทำหน้าที่ลักษณะเช่นนี้ทั่วประเทศแบ่งได้ ๒ ประเภท

(๓.๑) การตั้งมูลนิธิศึกษา พระสงฆ์ได้อุทิศชีวิตเพื่อยกฐานะการศึกษาของชาวบ้านใน ชนบทมีจำนวนมาก ยกตัวอย่างเช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อตฺตสิโว) วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ ตั้งโรงเรียนศรีธรรมราชศึกษา พระเทพกวี (ปัจจุบัน พระพุทธพจนวราภรณ์ วัดเจดีย์หลวง) วัดป่าดารา ภิรมย์ อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ตั้งโรงเรียนเมตตาศึกษา และพระธรรมญาณมุนี (พระพุทธรญาณ) วัดกวิศราราม จังหวัดลพบุรี ได้ตั้งโรงเรียนการกุศล ชื่อโรงเรียนวินิตศึกษาเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงโด่งดัง การที่พระเถระได้ทำงานเหล่านี้ถือว่าการเผยแผ่เชิงรุกที่เรียกว่า ศึกษาสงเคราะห์

(๓.๒) การรวมกลุ่มเพื่องานพัฒนาชุมชน งานส่วนนี้พระสงฆ์ในภาคต่าง ๆ ได้ช่วยเหลือ ประชาชนเป็นอย่างมาก เช่น พระพุทธพจนวราภรณ์ วัดเจดีย์หลวง ได้ตั้งมูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนา ชนบท เพื่อเป็นการขยายโครงการเกษตรพัฒนา และเมตตาทานารีเพื่อเตรียมคนพัฒนาชนบท กลุ่มพระสงฆ์ พัฒนา เช่น พระสมุห์เฉลิม รุติสโร ผู้สร้างหมู่บ้านปลอดอบายมุขที่โนนเมืองอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัด นครราชสีมา, กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา เพื่อช่วยเหลือการพัฒนาชนบท เช่น พระครูพิพิธประชานาถ วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง จังหวัดสุรินทร์ เป็นแกนนำชาวบ้านด้วยการตั้งสหกรณ์ร้านค้า ธนาคารข้าว และ

เกษตรแบบผสมผสาน พร้อมกับพัฒนาจิตใจชุมชนไปด้วย กิจกรรมลักษณะพัฒนาชนบทเช่นนี้พระสงฆ์ในชนบททำกันมากประชาชนทั่วไปทราบน้อย และท่านทำเองเงียบๆ รู้เฉพาะกลุ่มงานที่ท่านทำเป็นส่วนใหญ่ งานลักษณะเช่นนี้ทางคณะสงฆ์ถือว่าเป็นงานเผยแผ่เชิงรุกประเภทสาธารณสงเคราะห์

๒.๘.๒.๒ พระมหาบุญเลิศ ธมมทสสี (โอรุส)^{๗๑} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาคม (หลวงพ่อดุณ ปรีสุทโธ)” ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สรุปว่างานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาคม (หลวงพ่อดุณปรีสุทโธ)วัดบ้านไร่ ตำบลกุดพิมาน อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา เพราะเห็นว่าท่านเป็นพระที่สามารถสื่อสารกับประชาชนได้ทุกระดับ และประสบผลสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือมีประชาชนศรัทธาเคารพนับถือมากมาย ทุกคนต่างมุ่งสู่วัดบ้านไร่ เพื่อเข้าไปกราบนมัสการท่านยิ่งนับวันก็เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นนักข่าว นักการเมือง นักกีฬา หรือนักวิชาการ ต่างก็หันมาสนใจเข้าหาท่านอยู่เสมอ แม้กระทั่งเวลาเกิดปัญหาที่แก้ไม่ตกก็มักจะให้ท่านเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง เช่นปัญหาเรื่อง วาย หู เค และปัญหายาเสพติด จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจอย่างยิ่งในการศึกษาค้นคว้า โดยได้ทำการวิจัยเชิงเอกสาร คือศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่ และการสื่อสาร โดยศึกษาถึงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในครั้งที่พระองค์ยังทรงมีพระชนม์อยู่ จากหนังสือพระไตรปิฎก เทคนิคและวิธีการสอนของพระพุทธองค์ พุทธวิธีการสอนตามแนวธรรมบทวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสาวก และวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยต่างๆ ในประเทศไทย ส่วนการสื่อสารตามหลักกระบวนการสื่อสารใช้ทฤษฎีด้านการสื่อสาร ทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ และมีแนวคิดพร้อมทั้งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องด้วย

ส่วนวิจัยเชิงสำรวจ ได้แก่ระเบียบวิธีการวิจัย มีขอบเขตการศึกษาค้นคว้า มีวิธีการดำเนินการวิจัย ประชากรกลุ่มเป้าหมาย และการเลือกกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และวิจัยภาคสนาม นำมาวิเคราะห์เชิงสถิติ โดยใช้ค่าสถิติพื้นฐานได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ยโดยใช้โปรแกรม SPSS ช่วยในการประมวลผลทุกขั้นตอน

ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาคม (หลวงพ่อดุณ ปรีสุทโธ) โดยได้สัมภาษณ์ท่านเกี่ยวกับวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันและทราบถึงทัศนคติของท่านในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ศึกษาค้นคว้าวัตรปฏิบัติ อันเป็นปฏิปทาที่น่าเลื่อมใสยิ่งของหลวงพ่อดุณพ่อดุณคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ท่านใช้ในการเผยแผ่หรือประกาศ และวิธีการเผยแผ่ที่ท่านใช้บ่อยที่สุด คือการสนทนาธรรมและตอบคำถาม ถือว่าเป็นวิธีการที่ท่านใช้สื่อถึงผู้ฟังง่ายที่สุด ไม่ต้องมีพิธีรีตองมากมาย

^{๗๑} พระมหาบุญเลิศ ธมมทสสี (โอรุส), “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาคม (หลวงพ่อดุณ ปรีสุทโธ)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ก.

ตลอดถึงการใช้บุคลิกลักษณะคือทำนอง การพูดภาษาพื้นบ้าน และการสร้างอารมณ์ขึ้นให้แก่ผู้ฟังอยู่เสมอ ความสัมฤทธิ์ผลในการเผยแผ่ที่มีคนทุกชั้นตั้งแต่กษัตริย์ คนรวย คนจนต่างพากันเข้าไปกราบนมัสการ และทัศนคติของคนเหล่านั้นที่มีต่อหลวงพ่อกุณผลของการสำรวจที่ได้มาจากการลงมือทำโดยใช้แบบสอบถาม แบ่งออกเป็นผลของข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม ผลของการเปิดรับสาร ผลของลักษณะของผู้ส่งสาร คือบุคลิกลักษณะ และการใช้สื่อภาษาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และผลของการแสดงความคิดเห็นต่อวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเนื้อหาธรรมที่ใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่าน ผลการวิจัยพบว่า หลวงพ่อกุณ ท่านเป็นพระที่ประชาชนศรัทธาเคารพนับถือเป็นอย่างมาก เพราะท่านประสบความสำเร็จในการสื่อสาร จะเป็นการสนทนา หรือตอบปัญหา หรือว่าการใช้สื่อสัญลักษณ์ คือ การเคาะหัวแทนการประพรมน้ำพุทธมนต์ และวัตถุมงคลการฝังตะกรุด จะมีคนทุกระดับเข้าไปหาท่านมิได้ขาด

๒.๘.๒.๓ พระมหาสัญญา ปณฺณาวิจิตโต (โปรงใจ)^{๗๒} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษารูปแบบและแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรมของพระครูพิศาลธรรมโกศล ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สรุปว่า งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบและแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรมของพระครูพิศาลธรรมโกศล ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พุทธธรรมและสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์ วรรณกรรม และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษารูปแบบและแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรมของพระครูพิศาลธรรมโกศล ทั้ง ๓ ประเภทคือ ๑. การเทศนา (เทศน์มหาชาติ เทศน์ธรรมวัตร) ๒. การปาฐกถา-บรรยายธรรม อภิปราย สนทนา และโต้ว่าที่ ๓. เขียนหนังสือ บทความวรรณกรรมเรื่องสั้นต่างๆ ซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีวิธีการนำเสนอ ๔ วิธี คือ ๑. การนำเสนอโดยตรง ๒. การนำเสนอโดยเปรียบเทียบ ๓. การนำเสนอโดยใช้การเชื่อมโยง ๔. การนำเสนอโดยใช้ตัวอย่าง และจากการศึกษาแนวทางการใช้สำนวนภาษาของท่านซึ่งปรากฏอยู่ในรูปแบบดังกล่าวมานั้น ผู้วิจัยพบว่า มีลักษณะเด่น ๓ ประการ คือ ๑. การใช้ถ้อยคำ มีการใช้คำง่าย และการใช้คำเชิงสัพยอก ๒. การใช้ภาพพจน์ มีการใช้ภาพพจน์อุปมา ภาพพจน์บุคลาธิษฐาน และภาพพจน์การเลียนเสียงธรรมชาติ ๓. การใช้สำนวนพุทธศาสนสุภาษิต สุภาษิต คำพังเพย คำคม คำกลอน และแหล่มาประกอบ

การเปรียบเทียบความสอดคล้องระหว่างการเผยแผ่พุทธธรรมของพระครูพิศาลธรรมโกศล กับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า และสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์ ผู้วิจัยพบว่า มีความสอดคล้องกันทั้ง ๒ วิธีการ ผลการวิจัยพบว่า ท่านได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการเทศน์มหาชาติและการเทศน์ธรรมวัตรตามแบบ

^{๗๒} พระมหาสัญญา ปณฺณาวิจิตโต (โปรงใจ), “ศึกษารูปแบบและแนวทางการเผยแผ่พุทธธรรมของพระครูพิศาลธรรมโกศล”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก.

ประเพณีโบราณดังกล่าวมาเป็นการเทศน์มหาชาติแบบประยุกต์และนำเข้ามาสู่การปาฐกถาธรรม – บรรยายธรรม อภิปราย ไต่वाที และการสนทนาธรรมแบบร้อยแก้ว เป็นต้นนอกจากนี้ยังใช้การเผยแพร่พุทธธรรมผ่านสื่อมวลชนแขนงต่างๆ เช่น วิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร แอ็บสันติกเสียง และจัดพิมพ์หนังสือธรรมออกเผยแพร่เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายคือ มุ่งที่จะให้ผู้ฟังที่มีโลหะโทสะ โมหะ ก็ให้หายจากโลหะ โทสะ โมหะ ลงบ้าง ผู้ฟังที่มีความทุกข์ก็ให้คลายจากความทุกข์ลงบ้าง ผู้ฟังที่มีความประพฤติไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ให้เลิกลด ละได้ หรือผ่อนให้คลายลงได้ โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่องสั้นได้สะท้อนให้เห็นค่านิยมและปัญหาต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยในสมัยนั้น ท่านได้ให้คำแนะนำและเสนอความคิดเห็นเชิงแก้ไขปรับปรุงในเรื่องต่างๆ ชักจูงโน้มน้าวจิตใจบุคคลให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเอง เพื่อให้เกิดความสงบสุขในครอบครัว ส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขในสังคม และส่งเสริมให้เกิดจิตสำนึกในเรื่องต่างๆ ที่สังคมไทยยังบกพร่องรวมความว่า ท่านมีทั้ง “ศาสตร์” และ “ศิลป์” ในการนำเสนอหรือเผยแพร่พุทธธรรม(ศาสตร์ คือ ความรู้ ส่วนศิลป์ คือ เทคนิคหรือวิธีการ) ซึ่งท่านนำมาใช้จนเป็นเอกลักษณ์ของท่านปัจจุบัน ดังนั้นรูปแบบและแนวทางการเผยแพร่พุทธธรรมของพระครูพิศาลธรรมโกศล จึงอาจเป็นแบบอย่าง เป็นบรรทัดฐานแห่งการเผยแพร่พุทธธรรมที่วัดต่างๆ สามารถนำไปศึกษาเพื่อเผยแพร่พุทธธรรมอย่างมีประสิทธิภาพได้

๒.๘.๒.๔ พระครูปลัดศิริวัฒน์ สญฺญจิตโต (วิชาผา)^{๗๓} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจต่อการเผยแพร่ธรรมในวันธรรมสวนะของพุทธศาสนิกชน : กรณีศึกษา เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร” ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สรุปว่า การศึกษาของท่านมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงคุณลักษณะทางประชากรศาสตร์ ของพุทธศาสนิกชนต่อการเผยแพร่ธรรมในวันธรรมสวนะ และเกิดความพึงพอใจ การนำมาใช้ประโยชน์ที่ได้จากการฟังธรรม และเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะประชากรศาสตร์ที่มีต่อการเผยแพร่ธรรมในวันธรรมสวนะ (วันพระ ๘ คำ ๑๕ คำ หรือ ๑๔ คำ) พร้อมทั้งผู้ที่มาร่วมปฏิบัติกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโดยมีการเปิดรับข่าวสารด้านพุทธธรรม เพื่อนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนทั้งส่วนตนและสังคมผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเช่นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) แบบวัดผลครั้งเดียว (oneshort case study) เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม ใช้สถิติอัตราร้อยละ และสถิติเชิงวิเคราะห์เพื่อหาค่าความสัมพันธ์ (Analytical Statistics) คือสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) และใช้โปรแกรม SPSS

จากผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นประโยชน์ในการนำผลที่ได้ไปจัดการวางแผนกำหนดแนวทางในการเผยแพร่ธรรมในวันธรรมสวนะ และวันอื่นๆ ที่มีใช้วันธรรมสวนะก็ควรมีการฟังธรรม หรือเสนาธรรม

^{๗๓} พระครูปลัดศิริวัฒน์ สญฺญจิตโต (วิชาผา), “ความพึงพอใจต่อการเผยแพร่ธรรมในวันธรรมสวนะของพุทธศาสนิกชน : กรณีศึกษา เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ก.

เพื่อเป็นการนำหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม และถูกต้องตามกาลนั้นๆ

สำหรับการนำเสนอธรรมต่อกลุ่มผู้ฟังที่จะได้รับประโยชน์มากที่สุด ผู้ทำการวิจัยพบว่า การนำเสนอโดยใช้อุปกรณ์ช่วยสอน หรือสื่อธรรมที่เป็นรูปธรรมดูเหมือนว่าจะได้ผลดีระดับหนึ่งเพราะทำให้ผู้รับฟังสนใจในเนื้อหาสาระธรรม และง่ายต่อการปฏิบัติ และเกิดความพึงพอใจต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แก่พุทธศาสนิกชนมากยิ่งขึ้น

ปัญหาและอุปสรรคที่พบในปัจจุบันนี้ การสื่อสารด้านธรรม พระสงฆ์ยังเข้าไม่ถึงพุทธศาสนิกชน เนื่องจากพระสงฆ์ขาดความเข้าใจในกระบวนการสื่อสารหัวข้อธรรมที่นำเสนอ บางครั้งไม่เหมาะกับกลุ่มผู้ฟัง และพระสงฆ์ยึดติดกับรูปแบบเดิมๆ ในการสื่อสารแก่ผู้ฟังจึงทำให้บางครั้งเกิดการเชื่อมั่นในตนเองมากเกินไป

จากปัญหาและอุปสรรคดังกล่าว พระสงฆ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน คือผู้นำทางจิตวิญญาณ ต้องปฏิบัติการเผยแผ่ธรรมในเชิงรุก เพื่อเป็นผู้นำทางสังคม เป็นกัลยาณมิตรคอยแนะนำพร่ำสอน ให้รู้กระบวนการสื่อสารทางธรรม คือให้ละอายชั่วกลัวบาป ให้ตั้งอยู่ในคุณความดีปฏิบัติธรรมภาวนา โดยเจริญสติปัญญา หมั่นเข้าวัดฟังธรรมจำศีล ก็จะพบแต่ความเจริญรุ่งเรืองอันเป็นอุดมมงคลสูงสุดในชีวิต

ผลการวิจัยครั้งนี้ เป็นการประเมินผู้ฟังธรรมในวันธรรมสวนะแล้วนำผลไปใช้ในการวางแผน กำหนดพุทธวิธีการสื่อสารด้านพุทธธรรม เพื่อนำธรรมไปเผยแผ่พัฒนาสังคมให้เกิดสันติสุขสันติภาพภายในจิตใจ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาสืบไป

๒.๘.๒.๕ ยุทธพงษ์ แสงโสภา^{๗๔} ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการแก้ปัญหาสังคมไทย ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดจันทบุรี” ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สรุปว่าการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดจันทบุรี วิธีการดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ภาคเอกสารและภาคสนาม ภาคเอกสารศึกษาหลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธอ้างพระไตรปิฎกส่วนภาคสนามแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ ๑. สัมภาษณ์ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑. พระสงฆ์ที่ปรึกษาจำนวน ๑๐ รูป ประธานกลุ่มและสมาชิกกลุ่ม ๒๐๐ คน รวม ๒๑๐ คน ๒. สังเกตอย่างมีส่วนร่วมจำนวน ๒๐ คน

ผลการศึกษาพบว่า หลักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธมี ๒ ระดับ ระดับพื้นฐาน เช่น ทิฏฐธัมมิกัตถะ อธิฐานธรรม ขรवासธรรม สังคหัตถุเป็นวิธีการแสวงหาเก็บรักษาและใช้จ่ายทรัพย์อย่างเหมาะสมและพอเพียงในการดำรงชีพ ระดับสูง ได้แก่ การยึดถือสันโดษ อริยทรัพย์อริยมรรค และอริยสัจ เป็นหลักใน

^{๗๔} ยุทธพงษ์ แสงโสภา, “บทบาทพระสงฆ์กับการแก้ปัญหาสังคมไทย ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ จังหวัดจันทบุรี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ก.

การสร้างและพัฒนาจิตใจ จากการสัมภาษณ์พบว่าพระสงฆ์ที่ปรึกษากลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ตั้งกลุ่มเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่ประสบปัญหาเศรษฐกิจโดยเปลี่ยนจากวิธีแสดงธรรมเทศนาเป็นวิธีนำธรรมมาปฏิบัติจริงโดยการระดมเงินออมช่วยเหลือกันเองจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ๖ ประเด็น ได้แก่สภาพชุมชน การดำเนินชีวิตการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มวิธีทำงานของกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และความหมายของการเข้าร่วมกลุ่ม พบว่าเป็นชุมชนแบบดั้งเดิมมีการเคลื่อนย้ายแรงงานน้อยและมีวัฒนธรรมเครือญาติผู้นำกลุ่มทำงานอย่างเสียสละให้แก่กลุ่มและเป็นที่ปรึกษาแก่สมาชิก ส่วนสมาชิกนำเงินฝากกับกลุ่มเพื่อกู้ยืมเป็นส่วนมากในระยะแรกไม่ค่อยมั่นใจกับการดำเนินงานของกรรมการตลอดทั้งมีพระเป็นที่ปรึกษาจึงเกิดความเชื่อมั่นต่อกลุ่มว่าสามารถช่วยเหลือสมาชิกในเวลาจำเป็นเรื่องเงินได้จริง ผลการวิจัยมีข้อเสนอแนะว่าควรส่งเสริมให้ชุมชนมีการแสวงหาและออมทรัพย์โดยเฉพาะอริยทรัพย์ รัฐควรส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์โดยออกกฎหมายรับรอง สื่อสารมวลชนควรขยายแนวคิดและกิจกรรมกลุ่มให้แพร่หลาย

สรุปความว่า วิธีการเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในสมัยพุทธกาล พบว่า คุณสมบัติที่นักเผยแผ่ สืลาการ สอนและหลักคำสอนเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นที่ดึงดูดผู้ฟัง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เริ่มประกาศพระศาสนาใช้วิธีเผยแผ่แบบเชิงรุก คือ การเสด็จเข้าไปหาผู้นำทางศาสนา การเมืองและทางเศรษฐกิจการเสนอคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา การเยี่ยมเยียนตามบ้านเรือนต่าง ๆ การบริการชุมชน ให้คำแนะนำ การดำรงชีวิตอย่างมีความสุข การปรับพระองค์ให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น จึงทำให้การเผยแผ่ประสบความสำเร็จในยุคสมัยของพระองค์ในยุคหลังพุทธกาล รูปแบบการเผยแผ่ธรรมที่รุ่งเรืองที่สุด คือ สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์เป็นพระธรรมราชาทรงใช้หลักพระพุทธศาสนาในการปกครองประชาชนนอกจากนี้ พระองค์ยังส่งสมณทูตไปเผยแผ่ยังประเทศต่าง ๆ การเผยแผ่เชิงรุกในประเทศไทยที่โดดเด่นของพระสงฆ์ คือการศึกษาสงเคราะห์ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชนทางการศึกษา และสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ ทำงานสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ แก่ชุมชน รูปแบบการจัดกิจกรรมในโรงแรมคือ การจัดกิจกรรมทางศาสนาโดยการนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา ทำบุญถวายสังฆทาน เป็นต้น เป็นการนำวัดมาสู่ชุมชนในรูปแบบของคนเมืองหลวงที่มีเวลาน้อย การนำหลักธรรมเหล่านี้ คือ เบญจศีล เบญจธรรม พรหมวิหารธรรม ขรवासธรรม ทิศ ๖ และอบายมุข ๖ มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งเป็นคุณธรรมพื้นฐานสำหรับการพัฒนาชีวิตของตนเอง และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ในการเผยแผ่ธรรมเชิงรุกโครงการวันธรรม เป็นการเผยแผ่ธรรมเชิงรุกในอีกรูปแบบหนึ่ง โดยมีแนวคิดที่จะนำธรรมเข้าสู่จิตใจของประชาชนผู้ที่มีภาระหน้าที่การทำงานเกือบทั้งวันและไม่สะดวกเดินทางไปฟังธรรมจากวัด โดยใช้เวลาในช่วงเลิกงานในตอนเย็น ซึ่งได้เปิดโอกาสให้ได้มีโอกาสทำบุญ คือ การปฏิบัติธรรม รักษาศีล ฟังธรรมได้ทำความดี มีความสุขกายสบายใจ และชำระล้างจิตใจให้ผ่องใส โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาย่อมจะได้รับการถ่ายทอดและซึม

ซบเข้าสู่จิตใจ ตลอดจนการที่ได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม ทางพระพุทธศาสนา ย่อมจะก่อให้เกิดความ
ประทับใจ และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตต่อไป